

MAGANDLATI

O.R Chauke

Published by T.P Magaisa Publishers (Pty) Ltd

P.O. Box 759

VONGANI

0930

LIMPOPO ~ Republic of South Africa

Email: t.pmagaisa@rocketmail.com

© T.P Magaisa 2018

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, store in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior written permission from the copyright holder or in accordance with the provisions of the Copyright Act, 1978 (as amended).

ISBN: 978-0-6399616-1-3

First edition 2018

Matimu ya mutsari

Osborn Risimati Chauke velekiwile emugangeni wa ka Xifaxani ehansi ka Mfumo xivongo wa ka Xikundu hi 1964, i mativula-sala ya sirha Esau Mkhomi Xiwili Chauke na Vatshikile Rosy Maluleke (Chauke). U pasile tidyodzo ta yena ta purayimari eMayeke hi 1978. U ngenile eka swikolo leswi landzelaka, Shikundu Sekondari laha a nga pasa kona J C hi ntlawa wo sungula, Ripambeta High, Lemana High na Giyani High laha a nga pasa kona matiriki hi 1985. U pasile BA Paed hi 1989, ivi hi 1990 a pasa BA Hons. U tirhile eShikundu High School loko a nga se thoriwa ku va muleteri eLemana College of Education hi 1993. Hi nkarhi lowu a a tirha ni le Giyani Teaching Centre (UNIGAZ).

Chauke u kumile MA eRAU hi 1998. U vile eka matimu ya Yunivhesiti ya N'walungu ku va muchudeni wo sungula no hetelela ku havexiwa digiri ya Vudokodela eka Ndzawulo ya Xitsonga (Department of Xitsonga) hi 2004. Chauke u vile mukamberi wa xikambelo xa giredi 12 nkarhi lowo leha swinene.

Tin'wana ta tibuku leti a nga ti tsala ti katsa leti landzelaka: Gama ra nsele (novhele), Swa Chavisa (ntlangu), Vutomi, Tihove na Torha emananga (nhlengelo wa switlhokovetselo), Vutomi i Rimpfani (vutlhokovetseri), Mahlo ya nkwahle (ntlangu), Migiringiriko ya Xitsonga (Ririmi), A hi tinyungubyiseni Giredi ya 9-12 na Documentary ya Vatsonga /Machangana leyi a yi kombisiwa eka SABC TV 2. I wun'wana wa vatsari va xitori xo hlawuleka xa le ka rhadiyo ya Munghana Lonene Makombandlela xa MINA HI MINA. Xitori lexi i soapie leyi nga tlhomiwa risiva ra ndzhangelo eka mphikizano wa MTN.

Nkanelo wa novhele

Tani hilaha mi tivaka, tinovhele kumbe matsalwa-ndzungulo i matsalwa lama eka wona xitori xi runguriwaka kunene. Eka vutsari lebyi hi kuma tinovhele, swirungulwana na mitsheketo. Laha ka nkanelo lowu hi ta avelana vutivi na ku twisisa mayelana na tsalwa ra novhele. Swin'wana swa leswi hi nga swi tirhisa eka wona nkanelo lowu hi swi tsavurile eka matsalwa man'wana ya vatsari va ririmi ra hina ra Xitsonga. Xikombiso, ku na ntshaho lowu hi nga wu teka eka tsalwa ra **Ndzi r hete kwihhi?**, hi TP Magaisa. Magaisa u vula leswi landzelaka mayelana na tsalwa ra novhele:

Novhele hi wun'wana muxaka wa matsalwa lawa hi nga na wona evutsarini bya vutumbuluxi (*creative writing*). Lowu i muxaka wa matsalwa-ndzungulo lowu vumbiwaka hi ndzungulo na n'wangulano. Novhele yi vulavula hi vutomi bya ximunhuhatwa xo karhi, ngopfungopfu ximunhuhatwankulu kusukela emasunguleni ya yona ku ya fika emakumu. Handle ka sweswo, novhele yi tlhela yi va ni leswi landzelaka endzeni ka yona: **mpaluxo, murunguri, swimunhuhatwa, mbangu, kungu, mpfilungano/ntlimbo, nyimiso, makholo na xitshunxo**. Hi tlhelo hi kuma nakambe leswaku tanihi tsalwa rihi kumbe rihi tsalwa ra novhele na rona ri na **nkongomelo** na **xikongomelo**. Aneko wa swikhedzakhedzana swa novhele wu landzela hi ndlela leyi:

Mpaluxo

Mpaluxo eka tsalwa ra novhele hi laha hi tivisiwaka kona swilo swa nkoka eka tsalwa, swo tanihi swimunhuhatwa xikan'we ni mbangu.

Murunguli

Murunguli hi yona phuphu ya tsalwa kumbe vutsari bya tsalwa ra novhele. Murunguli i munhu loyi a hi rungulelaka timhaka kusuka emasungulweni ya tsalwa ku fika evugimamusi bya rona. Munhu loyi hi yena a hi byelaka leswi nga humelela, leswi nga ku humeleleni hi nkarhi walowu hi nga eka wona ni leswi nga ta humelela nkarhi lowu taka.

Swimunhuhatwa

Eka tsalwa ra novhele hi kuma leswaku ku na vanhu lava nga vona va humelerisaka hungu hi ndlela yo hanya no twisiseka eka muhlayi. Vanhu lava hi vona loko hi vulavula hi swimunhuhatwa eka tsalwa hi vulavulaka hi vona. Hi marito man'wana swimunhuhatwa i vanhu lava mutsari a va tumbuluxeke etsalweni ku va va hanyisa no endla leswaku tsalwa ri khorwisa eka muhlayi. Swimunhuhatwa leswi hi vulavulaka hi swona swa hambana, swi hambana hi tinxaka ta swona ku ya hi ku hambana ka mahanyelo ya swona etsalweni. Hi na ximunhuhatwankulu, xisihalari, ximunhuhatwandlandlamuko ni ximunhuhatwankandlandlamuko.

Ximunhuhathwankulu – lexi i ximunhuhathwa lexi nga khoma hungu kumbe xitori hinkwaxo xa novhele. Ximunhuhathwa lexi xi va xi ri ni ku navela ko karhi hi swa vutomi bya xona kambe xi hlangana ni swirhalanganyi leswi kavanyetaka ku fikelela milorho ya xona.

Xisihalari – lexi i ximunhuhathwa lexi kanetanaka kumbe xi hambanaka ni ximunhuhathwankulu hi mavonelo ya swilo swo karhi.

Ximunhuhathwandlandlamuko – lexi i ximunhuhathwa lexi fambaka ni mikarhi, xi cincaka ku ya hi xiyimo ni matshamelo ya swilo.

Ximunhuhathwankandlandlamuko – lexi i ximunhuhathwa lexi nga fambiki na mikarhi, a xi cinci eka mavonelo ya xona ya swilo kusuka emasungulweni ku ya fika emakumu ya novhele.

Mbangu

Loko hi vulavula hi mbangu eka tsalwa ra novhele hi vulavula hi ndhawu ni nhlonhlotelo wa nkarhi ni swin'wana leswi kucetelaka endlekalo wa timhaka.

Kungu

Hi vula ndlela leyi timhaka ta tsalwa ti nga kunguhathiwa kumbe ku lukiwa hayona. Hi nga ha na vula leswaku kungu i nandzelelano wa timhaka na swithivi swa tona.

Mpfilungano/ntlimbo

Mpfilungano kumbe ntlimbo eka novhele hi vula xiyimo xa madyisambitsi, ntshikelelo na ntshimbiteleko etsalweni. Laha xiyimo xi cincaka xi yima hi nhloko, xi ala ndzawuleko xi sihalala ku kondza kungu ri fa.

Nyimiso

Nyimiso hi laha mutsari a fikaka a hayeka vahlayi kona mayelana ni mhaka yo karhi leyi nga ku endlekeni, leyi se va langutela ku vona makumu ya yona. Hi marito man'wana hi nga ku nyimiso i ku yimisiwa kumbe ku tsemiwa ka mhaka yo karhi yi nga si fikisiwa emakumu, ivi yiya yisiwa emahlweni hi nga ha ehleketangi leswaku yi nga ha tlhela yi khumbiwa.

Makholo

Loko hi vulavula hi makholo hi vulavula hi le maninginingini ya timhaka kumbe xiyimo laha timhaka ti fikaka ti gila migilo kona.

Xitshunxo

Laha hi vulavula hi xiyimo lexi fikaka xi tshunxa mafundzo ya mitlimbo ya timhaka eka swimunhuhathwa, ngopfu-ngopfu ximunhuhathwankulu.

Hi andlalo lowu nyikiweke hi tsalwa ra **'Ndzi r hete kwihi?**, ra T.P Magaisa, hi na ku pfumela leswaku nkanelo lowu andlariweke laha henhla wu ta hi pfuna swinene ku twisisa matsalwa ya muxaka lowu hi vulavuleke hi wona. A hi yeni emahlweni hi hlaya no tlhela hi lemuka swihlawulekiso swa matsalwa lawa.

KAVANYISA KA 1

“He malume, kasi n’wina mali mo yi kuma lomu ko yini?” Ku vutisa Mahuwelele loyi a tshamile na malume wa yena Sfozando. Mahuwelele a a tshamile na Sfozando malume wa yena emasofeni yo phutseriwa hi dzovo ra xibejwani. Masofa lawa a wu nga ya kumi eswivhengelanini swa va-nghena mama, chipile lapha site. A ya kumeka eka tinkhokho ta mavhengele.

“Loko wena u famba u lava mali, hina van’wana mali yi famba yi lava hina. Loko wena wa ha famba u lava ntirho, eka hina i ntirho wu fambaka wu hi lava. Mali i pulani, loko u ri na nhloko ya gegege yo pfumala byongo, u ta etlela ni ndlala u hetelela hi ku fa tanihi mbyana, u tlhela u lahliwa vu-donki.” I Sfozando a hlamulaka ntukulu wa yena. “Xin’wana lexi endlaka leswaku vanhu van’wana va fuma kasi van’wana va dya tinhwala va xeva hi mataya, i nhlawulo lowu va wu endlaka wa leswi va rhandzaka ku hanyisa swona. Nhlawulo lowu hi wona wu endlaka leswaku ku va ni switsutsu na vambuyangwana. Kun’wana munhu a nga tihlawuleli kambe o boheka ku endla swo karhi hikwalaho ka xiyimo lexi munhu a tikumaka a ri eka xona.” Ku tlhavela Sfozando emahlweni.

“Malume, a ndzi mi kumi kahle ma nga ndzi hlamusela ndzi kondza ndzi swi twisisa leswaku leswi n’wina mi nga lo mbyambya, emafurheni mo swi pulanisa ku yini.” Ku vulavula Mahuwelele a humesile ni mahlo.

“Xo sungula, wena pfumela leswaku u *bari* ya le matiko-xikaya, kasi mina ndzi *clever* ya laha Joni. A hi rhangi hi kumana kwalaha hi kona hi nga ta hundzisana.” Ku vulavula Sfozando a ri karhi a cinamise meno onge o hleka kambe a nga ri eku hlekeni.

“Munhu a nga hlawula ku dyondza xikolo – kumbe ku tshika, munhu a nga langha ku va xigevenga kumbe mufundhisi. U nga hlawula ku tshama edyambyini kumbe endzhutini. Munhu a nga langha ku dya nyama ya tsolo kumbe swoswo. U nga tlhela u langhisiwa ku nwa pende kumbe dibi, swilo leswimbirhi a swi kahle kambe loko vo ku kombetela hi xibamu u ta kala u hlawula xin’we. U nga langhisiwa ku tshama ehenhla ka xitofu xo hisa kumbe u jitama ku suka eka xithizi xa vukaye ku suka ehenhla.

U nga langhisiwa ku andlala nenge va wu tshova hi xigiya kumbe va ku manyisa swirho swo nyenyela hi pulayere. Ndzi nga ya emahlweni ndzi ku hlamusela kambe loko ku twisisa ku nga ri kona eka wena swi ta fana no chela viriviri emasini.” I Sfozando a ndlalaka mhaka ya yena a tighedhlile.

“Malume, sweswo mi swi vulaka ndza swi twa, kambe swi yelana kwihhi na ku kuma mali. N’wina mi ambala swambalo swo dizayiniwa hi varhungi va xiyimo xa le henhla xa migilogilo. Yindlu ya n’wina i ya nxavo wa le henhla, mimovha yona a ha ha vuli, hi leya mavayivayi. Swigwitsirisi swo tlhemuka hi swilovolovo. Xipaci xa n’wina xi tshama xi gandlanile hi tinyimpfu, tinghala, swibejwani, tiyingwe, tindlopfu na tinyarhi.

Hakunene ma tiphina. Xana ntirho wa n'wina hi wihi? A mi ndzi ngenise efemeni ya n'wina leswaku na mina ndzi ta yima-vu kahle?" Ku sindzisa Mahuwelele a korhamele emahlweni.

"Ntirho lowu u wu kombelaka wu lava leswaku u cinca vito, u cinca miehleketo, u cinca mbilu na mahahu. Hi ndlela yin'wana ndzi vula leswaku u fanela ku sayina, hikuva loko u joyina ntirho lowu ka ha ri hava nkarhi wo tlhelela endzhaku. A wa ha languti ematlhelo. U hlambanya hi nsayino wa ngati, hi leswaku loko u hanya u hanyela ntirho lowu, loko u fa u fela eka wona ntirho lowu. Vanghana ehansi, maxaka ehansi, ntirho lowu emahlweni. Mali yona yi tele yo lava munhu, wa ndzi twa kamundzina, ndzi ri wu lava munhu. Vanhu va rhandza tinyimpi kambe swo lwa hi swona va hava. Vanhu va lava ku ya etilweni kambe va chava ku fa. Vanhu va lava mali kambe va chava mitirho leyi nga na mali. Xana wa ndzi kuma leswaku ndzi kongoma kwihhi? Loko u lava ntirho lowu u ta fanela hi ku rivala nsati, n'wana kumbe makwavo. Xana wa joyina naa?"

"Vito ra mina ri kahle, xana a mi lava ku ndzi thya ra mani ke? Ntirho ndza wu lava, ndza joyina ndzi tlhela ndzi wu sayinela." Ku hlamula Mahuwelele hi ntsako lowukulu.

KAVANYISA KA 2

Mufundhisi Ndleleni wa kereke ya “Heaven Come to Earth” u le nhlengeletanini ya vunhungu ya Xifundzha xa “Southern-Sahara.” I malembe lama tlulaka 10 Xifundzha lexi xi hlaseriwile hi mintungu ya Ibola, Malaria, Aids, Fukuzani/mbeva, Swindomundomu, na Mukhuhlwani wa swinyanyani.

“Vamakwerhu n’wina lava mi humaka eka matiko-akelana, ndzi khensile ngopfu loko mi tekerile xirhambo lexi enhlokweni. I ntirho wa kereke ku vona leswaku ku na ntshamiseko emisaveni, etikweni, eswikolweni, emitirhweni, etihofisini ni hinkwako laha ku nga na munhu. Loko kereke yi nga miyela, vanhu va ta mbumburheka tanihi makanyi, va fa bya tinhongani hikokwalaho ka ku tumbuluka ka mavabyi yo pfumala murhi wo ma tshungula kumbe n’anga yo byi alapha. Kutani lexi i xirhambo xo lwa nyimpi leyi.” I mufundhisi Ndleleni a kombisaka khombo leri nga langutana na Xifundzha.

Mufundhisi Ndleleni hi yena Mutshamaxitulu wa Xifundzha hi tlhelo ra swa ntshamiseko wa vanhu, rihanyu ni mfuwo. Matiko-akelana yo fana na va Zambia, Zimbabwe, Botswana, Lesotho, Mozambique, Namibia na Swaziland a ya yimeriwile eka nhlengeletano leyi. Zambia a ri yimeriwile hi Ngwerema, Zimbabwe yi yimeriwile hi Mwakapuki, Botswana hi Lesufe, Lesotho yi yimeriwile hi Mohapi, kasi Mozambique yi yimeriwile hi Mandlati, Namibia yi yimeriwile hi Tolvo, loko Swaziland yi yimeriwile hi Dlakadla.

“Xana mhakankulu leyi hi faneleke ku lwa na yona hi yihi? Nkarhi wu nga si hi vondzoka a hi humeseleni erivaleni leswi nga swiphiqu ni swirhangalanyi leswi hi hlanganaka na swona eXifundheni lexi.” Ku vulavula Tolvo. “Ndzi nga si tshama ehansi ku na swimbirhi ndzi rhandzaka ku swi boxa ku nga mavabyi ya kholera na rifuva, mavabyi lawa ma heta vanhu ma va hetela emunyameni. Tin’anga, valavisisi yimani hi milenge, kun’we hi lwa nyimpi leyi.”

Vanhu va bile mavoko ku seketela mhaka leyi va katsa no suka va yima va ri eku beni ka mandla, Dlakadla na yena u sukile a boxa vuvabyi bya mbilu na bya chukela tanihi byin’wana lebyi karhataka. Ngwerema yena u boxile mfukuzani ya ngati, xivelekelo, vele ni nkolo tanihi swin’wana leswi wisaka ikhonomi ya Xifundzha. U kombisile hi vuxokoxoko ni vuenti hi laha mavabyi lawa ya karhataka hakona.

“Aids yona ke? Hi yona a hi fanele hi rhanga hi yona. A hi fanele hi hlangana eka nchavo wa Aids hikuva hinkwerhu hi hlangana kona. Vanhu va hambana hi leswi va swi tsakelaka, un’wana u lava byalwa kasi un’wana a lava khodirinki. Un’wana u rhandza nyama kasi un’wana u rhandza miroho, kambe eka swa masangu hi hlangana kona. Loyi a nga hi rhiya wa swi kota ku rhiya naswona u ta hi phasa hinkwerhu, vanhu va ta tirhisa

tikhondomu ke?” Ku vutisa Mwakapuki a ri karhi a wachuta swandla. “Sweswo ha swi vona kambe leyo tekana hi rimbewu rin’we yona mi yi siya kwihhi? Swa Sodoma na Gomora se swi vuyile. Leri i gandlati leri nga ta hi khubumeta hi mbombomela.” Ku nghenelela Lesufe. “Gavhumende u pfumelela vubihi hinkwabyo a byi pasisa a ku hi sweswo mi ta lwa na swona. Swa yila mani n’wina, hambi swifuwo swi tekana hi ku hambana hi rimbewu. Leswi swona, a hi tivi.” A vula hi ku tshama ehansi.

“Swona mavabyi lawa ya vangwiwa hi yini? Kumbe hi mani? Khale a swi nga ri kona leswi. Madyipilisi yalawa hi phakiwaka kwalomu titliliniki na le swibedhlele a ya na mavabyi yalawaya, mina ndza sola. Hi dya hi ri karhi hi ya emagoveni, futhi se hi le magoveni.” Ku hlamula Mohapi a nyangatsekile.

“Exikarhi ka hina kuna dokodela Van Wyk mutivinkulu wa swa tikhemikala. U tirhile eka mfumo wa khale, naswona u tiva swihundla swa leswi vangeke yan’wana ya mavabyi lawa, kutani hi ta n’wi kombela a hi rhangela eka ntirho lowu. Ku hava swilo leswi tihumelelaka ku nga vanga na nsusumeto kumbe swivangelo. Loko hi huma laha hi fanele hi tiva tindlela leti hi nga ta lwa hi tona. Xana i ndzhukano kumbe i nxupulo lowu rhwexiweke rixaka ra munhu xana, kumbe i nongonoko wa leswi swi faneleke swi humelela misava yi nga si hela? Loko swi ri tano a hi hanyeni hi tlhela hi tifela, ntsena a hi feni hi rahile ku fana na mbhongolo yo penga loko yi lumiwile hi bawa.” Ku vulavula Mufundhisi Ndleleni.

“Tin’wana leti lavaka ku tekeriwa enhlokweni i timhaka ta ku cinca kumbe ndzhundzhuluko wa maxele eka Xifundzha. Vanhu a va ha swi twisisi ku ri xirimo i xa n’hweti yihi?. U kuma hi khotavuxika ku na timpfula, hi N’wendzambahala ku ni xirhami. Leswi swi lava ndzavisiso wukulukumba.” Ku hlamusela Mandlati. “Ndlala i yikulu laha Xifundheni, vanhu va pfumala mati yo tenga, nkululo hambi swakudya. Ndzavisiso wa maxelo.” A ku vulavula Madlati. “Hi to nyiketa Van Wyk kumbe yena a nga hi hlamusela ndlela leyi nga hi pfunaka.”

Vanhu hinkwawo lava a va ri eMaputo eka nhlengeletano ya Sub-Sahara va tilulamisela ku twa xintshuxo lexi nga ta ta na Van Wyk. Van Wyk hi yena a tirhisiwa ku hleketa no lwa ni ku herisa marhavela lawa a ma lwisana na mfumo lowu hundzeke wa xihlawuhlawu. Van Wyk a ku ri dokodela leri a ri tokotile hi matirhisele ya tikhemikala leti a ti kota ku onha hi ndlela yo chavisa hi nkarhi wo koma. Futhi a va n’wi thiyile na vito ro hlekula va ku hi yena Dokodela Rifu van’wana a va ku dokodela Hundzisa

“Yingisani hi vukheta loko ndzi vulavula, swi nga ha endleka ku suka laha misava, mifumo ni matirhele swi hundzuka hi mbulavulo lowu ndzi wu khomeke.” Ku bokoloka dokodela Van Wyk. “Swilo swi tile swi ta hundzuka hi 1976 loko vantshwa va pfukela mfumo hi tlhelo ra ririmi leri a ri fanele ku tirhisiwa eswikolweni, etikhoto na le

tikerekeni. Mfumo wa vanhu vantsongo wu lemukile nxungeto lowu mavandlanyingi wu taka na wona kutani mfumo wu tshama ehansi wu kunguhata leswi landzelaka, ku vona gandlati leri.”

KAVANYISA KA 3

Leri i bulo ni mbulavulo lowu Mupresidente wa Afrika-Dzonga a wu endleke hi vutomi bya Munhu wa Ntima ni xiyimo lexi Valungu a va tivekile eka xona. Mina dokodela Van Wyk ndzi mbhoni ni ndleve ya leswi nga vulavuriwa epalamende, marito ya kona ya entile, i xidziva, ya lehile i nhloholori ya Mount Everest, ya anamile, i lwandle. Edzhaku ko ma yingisela, nhlengeletano yi ta vona lomu yi nga ta kongoma kona, ni magoza lawa yi nga ta ma teka.

“Johannesburg, Cape Town, Durban, Pretoria ti tumbuluxiwile hi miehleketo ya Munhu wo basa a ti tumbuluxela Munhu wo basa. A hi boheki ni swintsongo ku ringeta ku tikombisa eka mani kumbe mani hambu ku ri eka Vantima leswaku hina Valungu hi vanhu va le henhla. Sweswo hi swi kombisile eka Vantima hi tindlela ta magidigidi ni ku tlula.”

Riphabiliki ya Afrika-Dzonga leyi hi yi tivaka no yi vona namuntlha a yi tumbuluxiwanga hi ku navela wonge yi nga humelela. Hi yi tumbuluxile hi nyuku ni ngati ni hi vutlhari. Hina a hi tumbeti ku fana ni tinxaka tin'wana leti endlaka onge ti rhandza Vantima kasi do: ku va Vantima va languteka tanihi vanhu va tlhela va encenyeta tanihi vanhu a swi vuli kuri swi va endla vanhu vo hetiseka, minkwahle ni minkolombyana a hi tingwenya hi leswi swi langutekaka swi yelana na swona.

Hi vutlhari hi le henhla ka Vantima. Ndzi kholwa leswaku Valungu i vanhu vo chava Xikwembu lava va tikhomeke hi ndlela ya vumunhu yo lulama. I ku tibyela ka mina leswaku Vantima i switirho swa Valungu. Vamakwerhu, a hi khomaneni hi va nyandza yin'we ku lwa ni nala Sathani lowa ka Ntimeni. Hakunene Xikwembu xi nge tshiki vana va xona, lava ku nga hina.

Ku ta fika sweswi, un'wana na un'wana wa hina u swi vonile erivaleni leswaku Vantima va nge swi koti ku tifuma. Va nyike swibamu, va ta dlayetelana hi xivona. A ku na lexi va nga kahle eka xona ehandle ka ku ba mpongo, ku cina, ni ku teka tshengwe, munhu wa Ntima i xikombiso ni vuyimeri bya vusiwana, vumakwa bya miehleketo, vulolo ni ku tsana eku hanyeni. Mi nga swi anakanya swintsongo leswaku ku nga humelela yini loko ho pfuka hi kuma exitulwini ku tsamile kafuri, wa swi ehleketa leswi nga humelelaka hi vavasati va hina? Xana mi vona onge va nga swi kota ku fuma tiko leri?

Kutani a hi ri ni nhlamuselo yo endla leswaku hinkwavo Va-Mandela va bolela ejele, naswona a hi fanele hi khensiwa ku va hi va tshikile va hanya hambu leswi a hi ri ni hinkwaswo switirhisiwa leswi a hi ta swi tirhisa ku heta vutomi bya vona hinkwabyo. Ndzi ta tsakela ku tivisa maendlele yo hlayanyana mantshwa lama nga tirhisiwaka ku

kayelela no hetisa nsikiti leya ka Ntimeni. Hi fanele ku tirhisa matlharhi ya tikhemikala. Xirhalanganya xo sungula, hi fanele hi vona ndlandlamuko wa Vantima leswaku wu nga ha tlakuki ehandle ka swona hina Valungu hi nga tlimbiwa, hi manyiwa kutani hi fela ra makamu.

Ndzi na mahungu yo tsokombela lawa va n'wa-tisayense va teke na wona. Futhi na sweswi ha ha rhumerile valavisisi ku kuma tindlela tin'wana to tala ni tindzhawu laha ni lomu matlharhi ya tikhemikala ya nga tirhisiwaka kona ku lwa ni ndlandlamuko wa Vantima. Xibedhlele i ndzhawu ya nkoka leyi nga tirhisiwaka. Mphakelo wa swakudya wu fanele wu tirhisiwa. Hi tumbuluxile chefu yo nonoka ni swidlaya mbeleko. Nchavo wun'we lowu hi nga na wona hi leswaku loko tikhemikala to fika emavokweni ya vona tanihileswi va nga bohekaka ku ti tirhisela eka hina hi ta va ekhomyeni. Loko mo ehleketa hi ya hina va nhlonge yo basa hi ta va hi lovile.

Xa vumbirhi vanhu Vantima va xengeka ngopfu hi mali lero va nga endla xin'wana ni xin'wana. Ku kuma mali leyi: Rhengu ra khale ro avanyisa u fuma ra ha ri ni nkoka ni sweswi. Switivi swa hina Valungu swi fanele ku tirha vusiku ni nhlekanhi ku lwisa Muntima ni Muntima-kulobye. Laha hi na xivumbiwa lexi pfumalaka ni ku kayivela xivono xa swa mundzuku laha ku na xilaveko eka hina Valungu ku lwa ni Muntima hi nkunguhato. Va ri Muntima wa miehleketo ya le xikarhi a nga swi koti ku kunguhata ta vutomi bya yena ku hundza lembe.

Ndzi le ku rhumeleni ka xikombelo xo hlawuleka eka vamanana va Valungu leswaku va andziwa ku bebula vana hi rivilo ra kambirhi kumbe kanharhu. Swi nga ha laveka ku simeka tifeme ta ndlandlamuko wa mbebulo hi ku aka tindzhawu laha hi nga ta seketela vanhvana ni majaha ya lavobasa ntsena ku tswala vana va tswalela rixaka.

Eka xinkadyana lexi va N'wa-tisayense va tile na philisi leyi nga ngungumerisiwaka eka byalwa lebyi nwiwaka hi Vantima tanihi chefu yo nonoka leyi dlayaka ni mbeleko. Hi ku tirha hi byalwa ni ku endliwa ka madleke yo endleriwa Vantima ntsena, swi nga pfuna ku lawula no hunguta hlayo ya Vantima.

Tanihileswi tirhekhodo ti kombaka leswaku wanuna wa Muntima wa fa loko a ehleketa hi ta masangu ni wansati wa Mulungu, leyi i mhaka leyi nga ta hi pfuna ku phasa no dlaya vanhu lava. Hi ta thola tinghwavava to suka eYuroopa na va Amerika ku ta gangana na valwela-ntshuxeko kutani enkarhini walowo va va dlaya mbeleko.

Xo hetelela i xikombelo eka swibedhlele swa vayimani. A hi hakeleni vatirhi lava tirhaka eka ku tshunxekisa vana va Vantima ni ku va herisa no va lovisa enkarhini wa ku

tswariwa ka vana. Loko ndzawulo leyi yo tirha hi mfanelo hi nga va ni ku humelela, mali yi nga endla hinkwaswo, kutani loko ha ha ri na yona a hi yi tirhiseni.” Ku hetelela ku hlaya dokodela Van Wyk.

Eka makungu ya Valungu yo herisa munhu wa Ntima, munhu wa Ntima u ta ya emahlweni a hlamarisa Mulungu hikuva Xikwembu xa matimba hinkwawo xi le tlhelweni ra hina. Evusiwaneni bya hina hi tirhela Xikwembu ku tlula vona. Kutani hi ta ya emahlweni hi tidyondzisa hikuva Muntima loyi u n’wi vonaka namuntlha a a nge vi yena Muntima loyi u nga ta n’wi vona mundzuku. Mhaka leyi ya Valungu ko va gandlati, ri ta hundza ku sala ntiyiso wa mhaka.

KAVANYISA KA 4

Laha hi le Xitlhangu-xikulu, sentara leyikulu ya ndzemukiso wa HIV na AIDS. Betsa-For-Life na Savheya va le ku nyikeni dyondzo hi khombo ra vuvabyi bya AIDS. Swikolo swo hambanahambana a swi rhumerile vana ku ya titwela hi ta vona tindleve hakunene. Savheya u kombisile leswaku munhu loko a tirhandza u fanele ku titsetselela, a tivuyetela, a tibyela a tlhela a twa. Vutomi byi famba hi rivilo ro chavisa lero loko munhu o copeta u ta tikuma a werile eMazanji.

Vutlhomamahlo, rimarha, ku lava swa le henhla hiswona swi vangelaka leswaku munhu a tikuma a weriwile hi xirha lexi xa AIDS. Xirha lexi xa cakunya, xa hlurhulela, xa phutsaphutsa, xa phatlulela, xa swoswela, xa cambutela no himetela munhu a sala a ri saka ra marhambu. Hosi ni xisiwana, swidyondzeki ni madonono swi katsakanyiwa na ku kuvanganyiwa endzhawu yin'we swi khembiwa bya nguluve loko yi biwa hi le ndzhaku ka ximusana ni xihloka. Ku vitaniwa ka n'wina laha a ko va matlangwani kumbe mathumbani, mhaka leya AIDS i ya nkoka.

“Xana munhu loko a ri na Aids u ta swi vonisa ku yini?” ku vutisa Mupeta-kan'we xichudeni xa le xikolweni xa le henhla xa Gojini. “Aids a yi voniwi hi mahlo he nandzuwe Mupeta-kan'we kambe ku na swikombeto leswi humelelaka emirini wa yena.” Ku hlamula Betsa-For-Life a ri karhi a hleka. “Munhu loyi a nga khomiwa hi Aids u vonaka hi leswi landzelaka: (a) ku ondza. (b) ku khomiwa hi mukhuhlwani nkarhi ni nkarhi, wu tlhela wu nga heli. (c) ku hlurhukela misisi (d) swilondza swo ka swi nga holi hambu swi tshunguriwa. (e) ku lahlekeriwa hi miehleketo (f) ku basuluka hambu u torile mafurha.” Ku hlamusela Betsa-For-Life.

Betsa na Savheya a va swi yerile exikolweni leswa mavabyi lawa ya Aids na lawa ya yelanaka na wona. Va tlhele va endzela swibedhlele laha a ku ri ni vavabyi va AIDS lava tindzololo ta mahlo ya vona a ti basile ku pfumaleka ni laha ka ntima. Vanhu lava onge i marhambu ya nga phutsaphutsiwa hi saka kumbe darata yo hengara mpahla. A wu nga swi tivi ku ri munhu loyi loko a ri eku fambeni, o ta kumbe o tlhela.

Vanhu lava nga khomiwa hi mavabyi lawa a vo ngo tiendlisa, kumbe va ngheniwile hi xivungwana xa Aids exikarhi ka vunandzi bya swa rirhandzu. Sentara leyi ya Xitlhangu-xikulu a yi lemukisa vanhu hi vuvabyi lebyi no va phakela tikhondomu ku nga tihovhorolo ta vavanuna kumbe ta vavasati ku tisirhelela eka xirha kumbe ntungu lowu. Maphilisi ma Nevherapini a ma phakeriwa eka vamhani ku va sirhelela eka chefu leyi ya Aids. Vanhu ngopfungopfu lavantshwa a va khutaziwa ku hambana ni swa masangu ku kondza va teka kumbe ku tekiwa. Loko sweswo swi tsandza a va fanela ku tshama na

xirhandzwa xin'we. Mhaka leyi a yi nga humeleli hikuva matwisiselo ya vanhu na mimpimo swa hambana.

“Xana banana kumbe malekere u nga ya dya ni makamba u nga vandlanga ke? Mina a ndzi nge tiphini no twa vunandzi eka swilo sweswo swimbirhi ndzi swi vuleke. Tanihileswi buku ya ntima yi vuleke leswaku ntshuri entshurini na nyama a yi ve enyameni?” Ku tlhandlekela Mupetakan'we, vanhu hinkwavo va ku hiyaa! Va hleka.

“Wena Mupetakan'we wo vulavula sweswo, loko wo ya eswidhlele u ya vona lava nga hlangana na swona lava nga lo gaa, emibedweni va cinamise ni meno, a wu nge he bi fenyera rero, ematshan'wini ya sweswo u to swivila ivi u vokotsa bya mbyana yo hlola u hetelela u ba mukhosi onge u lo tlhaviwa hi tlharhi.”

Vanhu vo tala va vutisile swivutiso swo tala va lava ku twisisa hi vuvabyi lebyi.

“Mina a ndzi nge fidi chela ndzi ri fidela ku ri ri ya dyiwa hi nyoka. Loko nhwana a ndzi rhandza. “Ke tsona,” mi ndzi languta kahle, a ndzi bohi buruku hi thayi mina. Ndzi mufana wa ka Kurara mina. A ndzi nge pfuki ndzi tirhisile swibutswana sweswo swa n'wina. Ni bile ehansi.” Ku nghenelela Magezi Rhingosi. “Hi ta hembela xin'wana ni xin'wana hi ku i Aids. Aids yi kumeka eka tikhondomu ku endla ku heta va ka Ntimeni. Hikokwalaho ka yini timbuti ni tidonki ti nga tirhisi tikhondomu whayi ti nga khomiwi hi Aids ya swifuwo? Laha ha dirivulana. Swona hi ta tswala njhani hi ri karhi hi tirhisa tikhondomu?” I Magezi Rhingosi a handzelaka emahlweni.

“Rhingosi! Ndzi ri Rhingosi, u nga tshika ku lahla ntshungu lowu nga laha onge a wu dyondzanga? Aids yi ta ku dlaya nyaa! Tshakayi! Diwodo! Loyi wa huhwa loyi. Loko wo vona munhu loyi a khomiweke hi Aids nyama ni marhambu swa landzulana. Rhambu ri ya evuxeni, nyama yi ya evupeladyambu. Vanhu vo tala va hela hi ku honisa. Hanya u ta swi vona.” Ku hlamula Savheya. Leri i gandlati leri nga ta hundza na vo tala.

KAVANYISA KA 5

“N’wana wa le kaya, hamba n’wana wa le kaya. Hina hi lava n’wana wa le kaya a ta fambisa feme leyi, a hi lavi un’wana wa le handle.” Ku hlamusela Mavoko mutshamaxitulu wa ntlawa wo khumbeka hi ku thoriwa ka mufambisi wa feme ya ka Mafelatiko. Lawa i marito lama boxiweke hi vaakatiko va ka Mapfumelani. Leswi swi vangiwile hi leswi Bulumuxa loyi a rhurherile eka Nhombelani a vuyeke ku ta kucetela tiko ku n’wi veka a va Ndhunankulu ya feme leyi.

“I khale vahlampfa va ri karhi va morosa feme leyi ya tatana. Swa antswa ndzi ta yi khoma hi ndzexe. Ku hava loyi a nga ta ndzi sivela ku yi fambisa ehandle ka swona ku ta halaka ngati.” I Bulumuxa loyi a hlambanyile hi ngati ni nyuku leswaku hambu ro duma wa yi fambisa feme leyi.

“Wena Bulumuxa i khale hi ku rhandzile, vuya u ta hawula mpahla ya wena hikuva yi omile. Hina hi na matimba ya ku vona leswaku wa nghena ntsena u ta kanela hi ku ba mati tingwenya ti etlela. Hi vula dizi nandzuwe Bulumuxa wa hi twa naa? Ku vula ndzundzani ya mufambisi wa bodo yo thola. “Futhi loko a wo tlakusa xandla u humesa swo vonakanyana, mina a ndzi ta ku khomakhoma u twa u ku njara ku nga vi na munhu na un’we loyi a ngo tokolo!” ku qhuvaka Mbelele-Mbelele loyi a ri xirho xa bodo a tlhela a va Nyamusoro wa ndhuma loyi loko a bejerile munhu xo karhi a swi nga tsandzi leswaku swi humelela, a ku handzuka buruku.”

“Mali i phamuphamu laha ka mina ndzi ta humesa R6000,00, mi ta vona ku ri mi phakanisa ku yini. Phela loko ndzo nghena efemeni leyi ndzi ta va Mulungu hi yexe. Loko mi ya hala mi to twa ku cha-cha-cha, loko mi ya hala mo twa ku pfhaa!, loko u ya le wo twa ku chiii! Ku ri karhi ku pfhapfhamela paloni, tandza ni tinyama ta mixaka hinkwayo. Feme leyi ya ka Mafelatiko ya dyisa hakunene. Loko munhu o thoriwa a va Ndhunankulu hinkwaswo swi nga yima.” Ku vulavulela Bulumuxa a honokile na mahlo. “Hi nge teki poso hi nyika munhu wo ka hi nga n’wi twi na la a humaka kona, vana va laha kaya va dyondzekile hi mukhuva lowu. Laha ka Mafelatiko a ku nga ha pfuki ku vile na murhangeri wo huma ehandle. Lava n’wana vanhu va to fa va ri vamaufukuzani, vamaLAYICHA-boyi ku ya ku yile. Leri i tiko ra hina, lava i vana va hina, “Why can’t they produce theirs?” va ta kota ku tirha hi vona. Loko mufambisi wa xitici xa Rhobani-East o kokela etlhelo na yena hi ta n’wi pfala nomo hi xinkwa, a nga ka a nga xi kapfunyi.” “Loko na kwale mahlweni swo lava ku tika, mali yi ta tirha, phela hinkwerhu hi tirhela mali. Khorapuxini i rito leri faneleke ku tirha, ku hava rito ri nga thiywaka ri nga ri na ntirho, swi nga antswa ku xaviwa na yena holobyenkulu.” Ku tlhavela Bulumuxa emahlweni.

“Leyi mhaka i gandlati. Yi lava vukheta ehandle ka swona yi nga ha rahela endhaku yi khubumeta vo tala. Swa ha mi tsakisa sweswi hikuva swi ta vuyerisa n’wina ntsena, mi rivala leswaku ta mincele ta mi vona. Xana swi ta ponisa ku ri un’wana ni un’wana a tirha laha a nga tswaleriwa kona. Swona yena Bulumuxa laha a ri Ndhuna kona a ku ri ka vona, a ku ri hava vana va tiko rero? Xana vona vo va swidlayela, yena i ntlhari, ve ri ntlhari yi dya kan’we. Mina mhaka ya vumenemene, vufukazani ni vukungundzwani a ndzi yi lavi naswona a ndzi yimi na yona. Tshikani lava faneleke ku fambisa feme leyi va fambisa. Loko mi twa leswaku vanhu va dlayanile va dlayanela mitirho swi sukela kwala. Mavondzo, makwanga, mona, ku tilavela swa wena ntsena swi dlaya tiko. Swiwundlakhwiri a swi kalanga swi tirhela rixaka. Varhangeri lavanene ha va tiva, varhangeri va ntiyiso va tikomba. Vona va ni ntiyiso, a va xisi na un’we, naswona va ta tsundzukiwa hi masiku ni masiku.”

“Xikwembu a xi nge tshiki nandzu wa lava tlangaka hi swisiwana, lava nga hava vinyi, lava pfumalaka rito, lava bvungeriwaka swa vona hi Vambilumakokorho. Mbhongholo ni hanci leyi kalakiweke hi kalaka yo basa yi ta tikomba leswaku i ya ntima siku mpfula yi nga ta na mujaho wu karhi wu lava ku sungula. Mangadyana u ta tikomba leswaku a hi xihari a nga na timhondzo siku dyambu ri nga ta hisa mhula ni vurhimba swi ta n’oka. Mi tshika mhandzela yi mi celela ncele, n’wina mi ta hi ku nghena ntsena. Siku rin’wana mi ta hlangana na timbila ti ri karhi ti rhurha, kwalaho ku ta va na thiravulu. Hi lawa marha.” Ku khumbeka Tswiri-Tswiri loyi a a ri ni tihlo ro vonela ekule.

KAVANYISA KA 6

“I khale hi tshamile hi mavoko hi nga endli nchumu, sweswi ku laveka ‘Action’. Tsitso! Ndzi vula wena Mahuwelele hi lexi xibamu vito ra xona i khandzarandza a xi bi xo chela ndlala. Wena Bra Moss teka xibamu lexi, vito ra xona i maphindha-phinda. Loko xi ba muyimani u vhela a ntshuxeka nkarhi wu nga se fika. Wena Zoo hi leyi AK 47 yi vulaka Aftamatic Kalamashanov yi nga endliwa hi lembe ra 1947. loko ku ba yaleyo se ritshwa ri lumekile. Keke, khoma laha, yaleyo i German Mauzer, yo gigela kunene loko tiganunu ti ri karhi ti golovisa ximoko.

Wena Gongoro teka L.M.G ‘Light Machine Gun’ u ta pfurhetela hi yona loko timhaka ti bihile. Laha ka fiwa, a hi le matlangwanini, ku feriwa mali. Wena Stero na Nonos BMW Z5 hi yaleyo na VW VT i Caravelle. Ku suka maphepha ku sala makhadibokisi.

Stringendo xana mathulusi yo pfula swisefo u ya longile naa? Hina a hi lavi ku floperiwa, loko u nga tekanga lulamisa sweswi. Pepe xana u tekile switirho swo tima tialamu ke? Phela a hi lavi ku phutumiwa hikokwalaho ka vulolo bya hina byo loloha ku ehleketa. Mepe hi lowu, tshinelani hi wu dyondza hinkwerhu hi ta pfunana laha ni lahaya yi nga si huma yi ya hlasela.” I Sfozando a ri karhi a ba mthetho. Vanhu lava a va tibile hi tidimasi ni tileda. Tintanghu ta kona a ti tikomba leswaku ti hlanganisiwile hi voko ra vukheta. Vanhu lava a va nga ololokanga eswikandzeni swa vona miehleketo ya vona a yi kokelana hi matilo ni misava.

Laha a ku kunguhatiwile ku ya phangha bangi ya ka ABSA eGauteng-xidzi. Munhu wa le ndzeni ka bangi a a va nyikile vuxokoxoko bya ku ngenisiwa ka mamiliyoni hi va ka Fidelity. Va vonile swi antswa ku rhanga va tshika va ka Fidelity va fikisa mali ebangi. Ku na varindzi lava na vona va hlomeke va helela na vona a va xungeti, xibamu, ndzi vula qulu ri tshwa enyameni. Ku hava munhu loyi a nga va bohelaka marhonge a ku cha-cha-cha. Ndzi vula ku ri a va chacheriwi marhonge.

Caravelle a yo khuluka kunene yi fika yi ku tsheke! Kwala enyangweni ya bangi ya ABSA. Vanhu a va nghena va huma ebangini. Nkarhi a ku ri awara ya 10 nimixo hi muqhivela. Bangi a yi nga talanga ro vuya laha, a ku ri hava na vuphelo bya marha. Vakhandziyi va Caravelle a va chikile un’wana na un’wana a a khomile bege leyi a yi ri ni xibamu.

Tsitso, Bra Moss, Zoo, Keke na Gongoro va tisivile swikanza hi tibatlatlilavha va humesile swibamu hi ku copeta ka tihlo. “Phansi, phansi, lala phansi, nonke phansi, ha duvula loko mi nga endli leswi hi mi lerisaka swona. Ku hava loyi a ninginikaka ehandle ka swona ha duvula.” I Sfozando loyi a nyika swileriso. Yena a a nga khomanga xibamu ehandle ka saka lerikulu ro pangetela mali.

“N’wina tithelara mi nga ringeta maqhingha, ehandle ka swona ku ya hanjwa. Va boheni mavoko mi va bohela endzhaku. Ku hava ni un’we a nga ta ku cweee! Ehandle ka swona xa tshwa ka mbhoxani. Pepe xana u hetile ntirho wa wena? Sisiteme ya tialamu yi tsemiwiwe xana? Stringendo, swisefo hinkwawo swi fanele ku pfuriwa hi xihatla ntirho wu

tirheka. “Wena” o kombetela mutirhi wa le bangi nusetela no kabvutela mali u yi chela esakeni leri.” A vula hi ku kombetela.

Vanhu lava a va ri ehandle a va nga swi voni leswi a swi humelela endzeni ka bangi. Vona a va tikuma va ri ekhombiyeni loko va peta nenge endzeni ka bangi. A va hlanganisiwa hi nomo wa xibamu lexi a xi lo mbyinya. A va namba va joyina lavan’wana. Va pavalala. Ku lo hwii, onge hi le masirheni.

Mali yi tekiwile hi xihatla, xa rihati yi ngengemiseriwa eka Caravelle, njhini a yi ri karhi yi tsutsuma, loko Stero a tshamile evhilweni ro chovhisa hi rona. Xirhendze xa munhu wo hetelela xi nga si nghena emovheni ku twakarile thayere leri a ri dya xikontiri, ku ri ku suka ka Caravelle. A yi copiwile onge i qulu loko ri huma enon’wini wa xibamu.

“Wena Stero loko hina hi ngenhile eka BMW, Nonos u ta hi tluta hi duka naro. Wena na Bra Moss, Bra Stringendo na Pepe humani hi byebyi hi Caravelle. Loko mi fika eka mpfhuka wa tikhilomitara ta khume mi yi sukela yi ri karhi yi tshwa. Hi nkarhi wolowo maphorisa ya ta va ya endlile siva-patu. N’wina mi ta fanela ku hambana un’wana ni un’wana a teka ya yena ndlela. Hi ta vonana endzhaku ka n’hweti lahaya ka mina.” I Sfozando loyi a nyika swileriso.

Makhema, tiphineni, tinsulavoya, moya ni nyama a ti ngenhile emugodini ti ku ndzwii! Ti nga ha vonaki, vutlhala a byi seletekile ku fana na nkondzo wa le matini. Hi mpfhuka makhamba lawa ya sungurile ntirho lowu a ya nga si tshama va vona mali yo tarisa leswi. Tsitso u langutile mali leyi nkarhi wo leha a nga ri ku hlamulaneni ni munhu. Miehleketo ya yena a yi tsutsuma hi rivilo ro chavisa. Rifumo leri a a rila rona se a ri kumile. A tlhela a vuyisa miehleketo ya leswi nga humelela ebangi, a swi vona leswaku ndlela yo ya emalini a yi olovi.

“Xana hi ta phakana rini mali leyi he malume Sfozando? Phela mina ndzi lava ku titlonya hi xiave xa mina.” Ku vutisa Tsitso a ri karhi a phoma marha, a ri ni ku langutela ka xiyimo xa le henhla.

“Wena u bayiza ngopfu, tiko ra ha hisa, maphorisa ya rhiyile tiqhaka ta vona, khona na khona. Wena u ta endla leswaku hi hatla hi khomiwa, naswona a wo va xirho xo u nga teka xiboho xa ku hambulelana mali. Wena u to khensa sweswi u nga ta nyikiwa swona. Futhi loko u goloza u tlhela u gungula u ta kala u ku: xa ntima i bodhlela u nga kumanga na peni yo tshwuka. Wena zipa lexa baku xa wena, ehandle ka swona u ta cina hangayivona.” I Sfozando a tsundzuxaka no tshinya Tsitso loyi se a hundzukile mavala hakunene.

Va miyerile nkarhi wo leha va nga hlamulani un’wana ni un’wana a ri eku dzaheni sigareti. Mali a yi boheleriwile hi swijumba hi swijumba yi paketeriwile hi ku kula ni vuntsongo bya nkoka wa yona. Lomu ku nga na n’wana wa khume ra tirhandi, makume-mambirhi wa tirhandi, makume-ntlhanu wa tirhandi, dzana ra tirhandi na madzana-

mbirhi wa tirhandi. Sfozando a tshamela ku pambula xichocho xa mali a xi hoxa ehenhla a vuya a xi qhavulela loko Tsitso a ri karhi a landzelela hi mahlo.

KAVANYISA KA 7

Leswi saleke enhlengoletan'wini leyi a yi fambisiwa hi Mufundhisi Ndleleni ya 'Sub-Sahara' a ku ri ku ya endla ku ya hi swiboho leswi fikeleriweke hi matiko lawa a ya ri kona. Nyimpi leyi a yi tika yo lwa ni vuvabyi ni mintungu ya Ibola, Malaria, Aids, Fukuzani/mbeva, Swindomundomu ni Mukhuhlwani wa swinyanyani.

Leswi a swi tikisa nyimpi leyi hi leswi matiko lawa a ya lwa hi voko rin'werin'we loko va bohiwile mavoko ya xinene. Matiko ya Vupeladyambu na Yuropa a ya nga pfumeri leswaku tin'anga ta xintu ti nga swi kota ku tshungula mavabyi lawa a va tshemba leswaku hi vona va hlonge yo basa lava nga ni vuswikoti va ri voxo.

Ibola, vantima a va yi koti ku yi tshungula hikuva vuvabyi lebyi munhu u mpfempfa ngati hi miri hinkwawo kutani a raha bakiti. Naswona vuvabyi lebyi byi tile na vona Valungu hikuva va rhandza swilo ngopfu. Malaria kumbe dari na Vantima va swi kota ku lwisana na byona ku fana na Valungu. Aids yona va ri yi kumeka eka timfenhe ta Amerika na Exjiya. Swilo leswi swa Valungu i timbyana mani! Swi tikomba kahle leswaku swi hlenganile na timfenhe leti swi tiendla vasati, se hi yo yi nga yini sweswi. I vuvabyi muni byo va hava murhi wo byi tshungula. Mina ndza sola. Loko vanhu vo virisa xibaha va katsa ni nkaka va engetela hi xiyakayani va chela swivirivirana ngati yo tlhatlheka munhu u vuyelela. Munhu u ta byela mani? Loko swi nga tanga na vona a va nge swi teki hikuva munhu wa kona a nga ta nghena eka tibuku ta 'Guiness World Book Of Records'.

Swilo leswi swi na vuciva mhisi mani! A swi nge pfuki swi pfumerile leswaku ku na loyi a swi tlulaka hi matimba ni vutlhari. Hi ta ku yini, i ku titwa ka swona. Ntirho wa vona i ku tsema swirho va vula leswaku va chava leswaku chepfu yi nga ta tlulela. Se hi mukhuva walowo va ta kala va heta no dlaya munhu hi ku tsemelela. Loko mi langutile n'wina mi vona onge i ku tshungula.

Kona loko wo ya exibedhlele u ri na ngati ya xiyenge xa "A" kumbe "B" a wa ha vuyi. Va ta ku kelela ngati bii! Va ku tlhavela "beet root" ku nga si hela na vhiki u sungula ku basuluka u ku hovoo! Hambu u tola mafurha ya hambana ni nhlonge. Vanhu va ntima va swi kota ku tshungula ni Fukuzani va nga tsemanga xirho xa munhu. Valungu a va swi koti ku dlayelela vuvabyi byi hela tshakayi! Eka makhanikhi loko wo vona timovha ti tele ngopfu u nga tsaki u ku movha wa wena wu ta lunghisiwa ngopfu. Ku tala ka mimovha swi hlaya ku tsandzeka ka makhanikhi ku lunghisa mimovha yi huma yi famba. Ku tala ka vanhu eswibedhlele xana i xikombiso xa vuswikoti kumbe vutsandzeki ke?

Vanyamusoro va ka Ntimeni na vona va kona etendeni va nyikiwile hi vakokwa va vona. Vanhu lava a va vutiseli xigulani kumbe muvabyi kuri u twa yini. Vona vo ba tinhlolo ti va byela leswi karhataka muvabyi ni mirhi leyi nga tirhisiwaka ku n'wi horisa.

Valungu a va swi lavi leswaku vanhu va swi twa leswaku tin'anga leti ti na nkoka ni vutivi byo enta. Ku loya kona e-e! a hi ali va nga ku loya sweswi va tlhela va ku dlaya, kambe loyi a nga dokodela a nga dlayiki u ta n'wi komba? Mhaka leyi i gandlati, yi humelela hi xihatla naswona hi matimba kambe eku heteleleni yi siya vanhu va lo khekhexwa va vona ntiyiso se nkarhi wu fambile. Nkunguhato hi wona, maendlelo hi wona kambe mbuyelo wu hambana ni xikongomelo.

“Vakulukumba, ndzi vula Ngwerema, Mwakapuki, Lesufe, Mohapi, Mandlati, Tolvo na wena Dlakadla nyimpi i yikulu tanihi varhangeri va matiko ni Xifundzhankulu xa Sub-Sahara. Ku humelela ka matiko ya hina swi le mavokweni ya n'wina. Vurhangeri byo hlawuleka ni nkunguhato wa matirhele hi swona swi nga ta mi pfuna ku tirha mi nga si hundzeriwa hi nkarhi. Fikani mi simeka swipanu leswi nga ta humelerisa makungu lawa. Mi nyika xirho xin'wana na xin'wana ntirho wo hlawuleka lowu wu faneleke wu sariwa hi le ndzhaku ku vona leswaku kungu ra hina ra hetiseka.

Hina va ka Ntimeni hi fanisiwa na Sathani na leswaku hi khoma xiyimo xa vumbirhi eka Valungu. Sweswo ko va ku titsakisa hikuva loko ho vutisa Mumbi hi mhaka leyi, hi nga kuma nhlamuselo yo hambana. Ku qhukeka mufundhisi Ndleleni a ri eku songasongeni ka mhakankulu ya nhlengeletano wa matiko ya Sub-Sahara.

“Wa swi twa, mufundhisi Ndleleni, u vulavurile swo tala leswi nga endleleni, kambe u ndzi tsundzuxa ta xikhegudiyana lexi a xi lahlekeriwile hi xiphongo. Loko xi karhele ku lava xo hambukela etendeni laha a ku ri na mpfuxelelo xi fika xi tshama. Loko mpfuxelelo wu fikile emakumu vanhu hinkwavo va fambetela xona xikhegudiyana lexi xi nga fambi. Mufundhisi u vutisile mukhegulu a ku swi lo yini mukhegulu ndzi ngo mi vona mi te duu! Loko ndzi ku languta na malebvu ya wena ndzi namba ndzi tsundzuka xiphongo xa mina lexi nga lahleka na malebvu yo fana na ya wena.” Ku bula Toivo hi fenyha lerikulu, yindlu yi ku balakaxa hi fi fenyha, laha van'wana va nga wa hi swikosi.

“Mufundhisi Ndleleni hi fanela ku n'wi nyika tinyiko hikuva ntirho lowu a wu endlaka a hi matlangwani i ntlakula-va-xurhe. Van'wana va nyikiwaka tinyiko hi loko va tirhise ku yini? Hambu Magezi Rhingosi loyi a nga ti kumanga tinyiko? Se loyi yena ke, va n'wi nyikerile hi matafula, masofa, switofu, minkumba, na switirhisiwa swo tala swa le xitangeni. Lava tintswalo va hetelela hi ku n'wi nyikela hi vana.” Ku hlamusela Mandlati.

“Hayi, hayi, hayi! U nga tshika ku huhwa hi hina wena, u tshama u vona munhu a nyikerile hi vana? A va huma kwihhi? Naswona a va ri va mani?” Ku hlamala Lesufe.

“Vana lavayani a va ri va Magezi Rhingosi lava a va onheke nkarhi lowu a ha ri mufana wo tlanga, se a yi ri nyiko leyi makoti kumbe nhlomi a yi ta va hlayisa loko yi nga se kuma lava yona. Vutomi i gandlati, Rhingosi hi nkarhi wa kona a a ku wa dyela, kambe sweswi i tiariyasi, u fanele ku hakela, ehandle ka swona tinsimbhi keee! Ti rhosile.”

KAVANYISA KA 8

Hi ti 11 February 1990 xihlakahla xa tiko hinkwaro a xi rhurhumela loko mfumo wa ka Botha wu wa puu! Hi makhwiri. Mawele lamaya a ya nga ri wona yo tlhela ya pfuka. Loko nkulu wa munhu a ku pfindzi, a raharaha swinengana, a ambele mabutsu hi ta n'wi themendhela no n'wi ndzhundzuzela, hi ku "hakunene a a ri socha u fele enyimpini." Mfumo wa Valungu wu tsandzekile ku khoma no pfalela Mandela ni vakhomiwa lavan'wana hi laha ku nga heriki. Vanhu lava a va hisa ku tlula kala ra khangelakhangala leri mutlangi wa ntlangu lowu a kalalaka a ku ri thya! Hambiloko a ri cinca eswandleni swimbirhi. Laha Mandela a ri kona eRoben Island a ku ri ekhotsweni, a ku nga ri esirheni. Jele hambi yi ri yona yi tsandzekile ku n'wi siveletela. Laha tisekondi a ti hundzukile timinetse, kasi tona timinetse ti hundzukile tiawara, tiawara tona ti hundzukile mavhiki, mavhiki wona ya hundzukile tin'hweti, tin'hweti tona ti hundzukile malembe. Hi malembe ya 27 laha Nelson Rolihlahla Madiba Mandela a a pfaleriweke hi wona a nga vanga na ku getsela ka meno.

Minyangwa ya khotso, tigele ta khotso swi pfuriwile dyambu ri yima, swilo hinkwaswo swi yima. Hambi moya a wu miyele wu ku hwii! Xivandza xi huma ematini ku ku bamfee! Matimu ya tlhenthla hi xindzaku ya landzula mafambele ya wachi. Mabunu ya khomiwa hi rhumbyana onge va lo dya xiyakayani.

Xipici kumbe mbulavulo wa nkulukumba Botha, ngwenya ya khale "Die ou Krokodil" xa 1985 xa leswaku munhu wa Ntima a nge pfuki a ve murhangeri hikuva a nga na vutlhari swi kanetiwa. Hi 1994 Mandela a vekwa exitulwini xa Vu-presidente bya Afrika-Dzonga ya xidimokiratiki. Ematshan'wini yo rihisela eka varhangeri va mfumo wa xihlawuhlawu, Mandela u lo rhamba valala va yena va dya swin'we etafuleni.

Ti "lu cer", ntshikelelo wa ngati ni switlhavi swo tala swi tlhelerile eka vakunguhati va swona. Swi vava njhani loko muhloti a hundzuka muhlotiwa mulerisi a hundzuka mulerisiwa. Muphameri a hundzuka muphameriwa. Valungu a va ehleketa leswaku va ta khometeriwa va hoxiwa emajele, kambe a swi vanga tano hikuva Vantima va tiva no tirhela Xikwembu.

Mandela yena u hlamuserile leswaku a lwela leswaku ku va ni tiko ni vanhu lava tshunxekeke lava nga ta tshama hi ku rhula ni ku ringana ka tinxaka ku nga ri hi xihlawuhlawu. Sweswi ku fuma "Thabo" kasi khale a ku fuma "Botha" swilo leswi swa fana "Thabo"- "Botha" laha ha lahlana. Vanhu lava va tivana. Vamesisi va Valungu va ha hlayisekile swinene hambi loko ku fuma Muntima.

Valungu va ringetile ku tihlanganisa na rixaka rin'wana ra Vantima vo oma tinhloko va tiboha mimpandzani va famba va dlayetela vanhu emabazini switimeleni emathekisini ni le mirindzelweni va titolile hi nsiti wa ntima dzwii. Kambe loko vanhu lava va va kumile

a va cema hi ra ka vona. Hambileswi va ringeteke ku thathakathaka swinengana va hluriwile. A ko va gandlati.

Vantima hambiloko va tele, va tlhela va va ni swibamu, i vanhu vo rhula, lava tshamaka ehansi ka ndzhuti wun'we va tsemelana nhloko ya njiya. Swibedhlele ni titliliniki swa ha taleriwile hi matirhele ya Valungu laha vana lava tswariwaka va tswariwaka na man'wana mavabyi lawa ya nga tshungulekiki. Mhaka leyi yi humelela hi mhaka ya leswi vatirhi vo tala va Ndzawulo ya Rihanyu va nga thoriwa hi vandla leri a ri fuma ra xihlawuhlawu. Va ri: "va tshika xa ku khoma hi voko kambe xa le mbilwini do!"

Tipilisi ni tikhemikhala leti a ti tirhisiwa eka mugayo, byalwa na swakudya swin'wana a ndzi tivi loko swi tshikiwile hikuva vaehleketi va mhaka leti va ha ri vona va ha khomeke mapurasi ni tikoporasi kun'we ni swigayo lomu ku endliwaka kona mugayo.

Vavandzekeri va byalwa va ka SAB "South African Breweries" na swin'wana swo vevuka swa ka "Coke" ni swin'wana swo yelana na swona va ha ri valavayani va khale ka khaleni. Vantima lava khale a va nga chavi ku tswala vana va le henhla ka nkombo, sweswi va nyunyeteriwe gwembe ra le miehleketweni. Vo tala a va le ka xiyimo xa ku va nga tswala vana vo tala hikwalaho ka ku tsana ka rihanyu ra vona kumbe vutoya byo chava ku wundla vana.

Tinghwavava to xavisa miri ti tele khona na khona emadorobeni ti ri karhi ti haxa no hangalasa vuvabyi bya tingana, makhuma ni AIDS. Vanhwanyana ni vafana va fa va nga si mila ni makhuyu va muhliwa hi xirha lexi. Van'wa-ninginingi maka-tindleve va kolwa hi yo oxa. Hambiloko vanhu va fa van'wana va ha tswariwa naswona va ha to tswariwa, a swi nga endli leswaku vanhu va fa hi Aids ku sala ku ri hava munhu, ko va gandlati ntsena.

KAVANYISA KA 9

Vana va xikolo laha Magezi Rhingosi a dyondzisa eka xona a va tsakile ngopfu ku va va tekile rendzo-dyondzo va ya eXitlhangu-xikulu ku nga sentara ya ndzavisiso wa ndzemukiso wa HIV na AIDS. Swikolo leswin'wana na swona a swi yimeriwile eka nhlengetano leyi. Vana, vadyondzisi ni vatswari va SGB va lemukisiwile hi khombo ro hunisa ni ku papalata vuvabyi lebyi.

Betsa-For-Life na Savheya a a va ri eku tsaleni ka swiviko va tsalela va Ndzawulo ya Rihanyu ni ya Dyondzo ku hlohletela tindzawulo letimbirhi ku tirhisana ku lwisana ni ntungu lowu. Vanhu va tlhelerile emakaya va ya hanya hi ndlela ya vutihlamuleri. Loko vanhu lava vonaka no twa hi ta nhlasele lowu Aids yi wu endlaka eka va muhoni va ri karhi va tikhoma, Mupetakan'we na Magezi Rhingosi a va famba ni matiko ni switarata va ri karhi va ku “dudlu, swange vahwana, hambu u nga ri na basikiti wa nghena emakete. Hambu u nga ri na homu wa nghena ebucarini ni le deri.”

Vanhu lava vambirhi a va bvunga mavele ya swinhwanyetani lamo yimeka ntwaa! Va nga twanananga na vona. Vanhwanyana lava a va ntlokola, va tlhela va rhukana kambe a va twiwa hi mani. A va ya emahlweni va hanya vusopfa byo tlula ni bya timbyana va titoloveta eka swa masangu ni mibedwa va nga tirhisi swisirhelelo. A va tiendla tinkuzi ta ka Murimisi kumbe swiphongo swo lahleka edibini.

Vutomi bya “Love Life” a byi nga vuli nchumu eka vona. Eka vona vanhu lava a va khomiwile hi mavabyi yo yelana na Aids a va va teka va ri timbara. Loko va vulavula a va ku “Hi dya vumundzuku bya hina.” Se loko munhu a dya “Future” swi vula leswaku a nga ha ri na “Future.” Swa yena swi helela laha mahlo ya fikaka kona.

“He Mupeta-kan'we wa tiva tolo ndzi tiphinile. Hi leswo a ndzo dlemulela, ndzi tlhela ndzi dlumulela. Laha hi le matilweni a ka ha ri na matilo man'wana. Lexi u xi lavaka xi kona, se i ncini lexi u lavaka ku xi landza ematilweni? Naswona ku komba leswaku matilo ku hava hikokwalaha ka yini loko munhu a fa a celeriwa ehansi ku hambana na laha a faneleke a ya kona ematilweni.” Ku vulavula Magezi Rhingosi a byela vanghana va yena Mupeta-kan'we na Tinyonga Valoyi.

“A a a a! Mina a ndza ha lavi ku byeriwa ndzi lo swi vona hi lawa ya mina mahlo naswona a ndza ha lavi ku chavisiwa hi munhu, ndzi chavile khale. Aids yi ta ku dlaya nyaa! Ndzi vonile munhu loyi yi n'wi khomeke. A ri na mukhuhlwani, swirhimilana swi ri karhi swi xiririka a nga ri eku switweni. Milomo leyi a yi kundzumukile, yi tshwukile yi lo juu! Misisi leyi a yi vevukile yi tlhela yi haha onge i xihloni. Loko u n'wi vona onge u lo hangariwa hi mapulangi yo chavisa tinyenyana emasin'wini. Rhingosi tiphini hi ku vula ka wena, endzhaku Aids ni xivungwana swi ta tiphinavu hi wena.” Ku hlamusela Tinyonga Valoyi.

“Mina a ndzi kali ndzi chavisiwa hi xilo xo ka xi nga vulavuli. Ndzi languteni kahle vafoo! A ndzi ri mundzuku bya vila ndzi nga ta tswontswa masiha. Ndzi lava na siku

ndzi faka loko va ku vaxumi ndzi va hlamula ndzi ku “Aheeee!” hikona ndzi nga ta va ndzi tirhile ntirho lowu ndzi nga tiseriwa wona laha eMisaveni. Mina loko ndzi vona xikete xi ri karhi xi tsemakanya ndza nyunganyungeka. Loko xikete xo hundza ndzi nga xi hlamulanga, ndzi vona ndzi endlile nandzu lowukulu emahlweni ka Xikwembu, naswona nandzu lowu a wu rivaleriwi. Wena Tinyonga u ndzi tsakisa hi xilo xin’we ntsena. A wu karhati munhu, a wu dyi xa munhu. Xa wena wo tilavela swivuya na tinoni u londzota timpondho ta va malume va wena.”

Wa ha tsundzuka nyimpi leyi nga suka ehubyeni ya ka Mafelatiko lembe leri nga hundza. Ndzwundzwani u tekerile Bulumuxa nsati, loko huvo yi konanisa Ndzwundzwani loko hakunene mhaka leyi yi humerile leswaku a ku ri ntiyiso. Huvo yi vutisisile leswi nga humelela exikarhi ka Ndzwundzwani na nkata Bulumuxa hi vusiku bya siku leri wansati loyi a nga etlelelangiki ekaya. “Leswo munhu loyi i nsati wa munhu a ndzi nga swi twi, huvo yi ta ndzi khomela, leswi ndzi hlamarisaka i ku hikwalaho ka yini Bulumuxa a vilela hikuva a ndzi nga rhandzani na yena, a ku fanele ku vilela wansati loyi.” Va kala vo fana na yena. Mali yo riha ndzi ta yi humesa hi mbilu yo basa.” Ku hlamusela Ndzwundzwani.

“Mhaka leyi yi vavisile Bulumuxa, ku tlula mpimo. U tisorile ku va a mangarile nandzu ehubyeni ya Xintu laha na swihlangi leswa ha tsakamaka swi pfumeleriwaka ku yingisela timhaka ta vakhalabye ni vakhegulu. Bulumuxa u tiyimiserile ku rihisela hi swa vusiku a nga swi tivi leswaku khamba ri dlele n’wini wa nsimu. Nyimpi leyi yi kondzile yi peta Bulumuxa nhloko, laha va nga ba khe! Huruu! Gandlati ri teka ri ya cukumeta eribuweni.” I Mupetakan’we loyi a tsundzuxa vanghana va yena hi leti nga tshama ti humelela.

Tiko hinkwaro a ri hlundzukile ri boha leswaku Ndzwundzwani a faneriwe hi ku hlongoriwa. Swilo swa Xilungu swi tikaka, va hetelerile va tsandzekile, leri na rona a ko va gandlati.

KAVANYISA KA 10

Xihlawuhlawu xi kona hinkwako. Ku na xihlawuhlawu xa le kerekeni, ntirhweni, mintlangwini, ekaya ni le ka minhlangano ya tipolitiki. Xihlawuhlawu xi ta tshama xi ri xihlawuhlawu hambu loko xo hlovisiwa njhani. Munhu wa nkoka hambu wo n'wi khirha, u ta kuma leswaku u vekywa emahlweni mikarhi hinkwayo. Hambu wo tshama ehengla ka nhloko ya yena, u tlhela u tshikelela hi ntambha u ehleketa leswaku u ta mbombomela exidziveni, u ta n'wi vona a tangunukile, a tlhela a tlakusa ni nhloko. Vatsonga i vanhu lava tshikeleriweke hi tinxaka letin'wana kun'we ni mfumo wa khale, kambe hi vona vanhu lava va humelelaka ku tlula mpimo.

Swilo swo tala swi thiywa hi rixaka leri. Xikombiso: Machangana vhoroso, Machangana - milimili, Machana-bege, Machanga-line. Tinxaka letin'wana ti hava vhoroso handle ka Mabunu ya nga na "Boerewors" na Machangana vhoroso. Tinxaka letin'wana ti hava tibege, ti hava milimili, ti hava tilayini kambe ti ehleketa onge ti tlharihile.

Varhangeri va swiyimo swa le henhla va huma eka rixaka leri xikombiso: Jomo Sono i mufambisi va ntlangu wa bolo wo xiximeka eMisaveni hinkwayo laha a nga pfuneta ku teka na mphikizano wa khapu ya misava ya bolo yi ta etikweni leri. Mboweni khale ka Gavhenara wa bangi ya Rizevha ya Afrika- Dzonga. Hambu a ri Mupresidente a a losa a ku ndaa!, Mbhazima Shilowa a a lo yi gii, katla! Gauteng a yi nga ninginiki. Mandela loyi vakokwa va yena va nga rhurha khale va ya Qhozeni, u vuyerile ekaya ku ta thya ntsindza "Mahlambandlopfu" a tlhela a ya ti tekela Graca nhwana wa le kaya.

Leswi vanhu va swi tekelaka ehansi hi leswi nga ni nkoka. Mandela u rhurile vukosi hi malwandla a tifanela na vakokwa wakwe va ka Tshikamisava hi malwandla.

Leswi n'wana wa le kaya a nga kuma xitulu xa Vundzhunankulu efemeni ya hina laha ka Mafelatiko se hi tsakile, vurhongo byi ta phaha se swilo swi tshamisekile. Sweswi hi nga langutana ni mitirho yin'wana, Bulumuxa u ta wu tirha ntirho lowu, u te ri wa wu lava, a humesa ni timali a hi hoxela eswikhwameni.

"Sweswi ndzi tshameke exitulwini van'wana va twa timbilu ta vona ti vava. Kona lava ndzi tweke leswaku a va nga lavi leswaku ndzi thoriwa va ta dya xa xihloka, xa mukwana a va nge xi dyi. Kambe ndzi ta fanela ku sula mihloti ya tinhlori leti a ti ndzi humesela vuxokoxoko byo wisa Ndhuna leyi a yi ri kona khale. Vanhu lava a va tshembheki, ndzo fanela ku va veka ekule le va ta swi vona leswaku ku ba xa mina xiqathula.

Ndzi ta cinca mafambisele, ku hava na un'we a nga ta ku tokolo ehandle ka swona u ta tlhaviwa i foroko. Swi fanele swi tikomba leswaku ku ngenhile 'nkuzi ka yi hlehli, yi hlehla nge mangeva'." Ku tindzhundzhuzela Bulumuxa a vambile na makatla. Vanhu va lava munhu wo xa emahlweni, wo jikajika a ya hala ni hala a tshika ku tshama endzhawini yin'we onge o byamela mandza.

“Ku hava munhu wa le handle a nga ta kuma nchumu laha femeni leyi. Komiti leyi a yi lawula khale yo fanela ku hahluriwa yi vumbiwa hi vuntshwa leswaku ndzi ta nghanisa vanghana va mina. Loko munhu va ku wa tirha va vona hi loko a rhumela mali ekaya. Leswi a swo sungula hi hina laha ka Mafelatiko na le Thekwini van’wani swa va endlekela. Ku lweriwa leswaku xitulu a nga xi kumi hikuva vukosi byi ta va byi perile nambu. Tekani switulu, hina hi ta tshama eswipombondzwanini. Loko na kwalaho ho susiwa, hi kona mi nga ta vona xa ncila wa bulubulu. Va tolo va te “u nga dlayi nyoka u ndzuluta, ta mincele ta ku vona.”

Loko Jakopo a ta rhoba Esau hi ku dlaya ximbutana a sweka a nyika Isaaki a tlhela a ambala dzovo leswaku tata wakwe loko a n’wi khoma emavokweni a ta ehleketa leswaku i Esau swi helerile kwini? Esau u lo huma a ya pheta. Munhu a nga rindzeri ku lamuleriwa no lweriwa hi van’wana. “Baal a tilwele loko a ri xikwembu” loko a nga tilweli i swa yena. Kambe u ni khombo wena murhobi hikuva loko u hetile ku rhoba, ku ta rhobiwa va ndyangu wa wena. Vanhu lavo kanganyisa ni vukungundzwani va lava ku vitaneriwa “Crisis Committe” yi ta va kharanganya.”

Dyambu ri perile, tinhweti ti hundzile, tinguva ti hundzulerile, malembe ya fambile. N’wana wa le kaya u hundzuke muhlovo. Mavala makwe a ya ha tiveki leswaku i ya muhlovo muni. Namuntlha u vula leswi, mundzuku u vula leswiya, namuntlha u endla leswi, mundzuku u endla leswiya. I mani a nga ha n’wi khomaka xikatla? I mani a nga ta n’wi byela yini? Phela yena u dyondzekile ngopfu ku hundza na Mubiligomu wa ka Chavani, vanhu u va vonela ebodhleleni.

Tihosi, tindhuna na vatswari lava laveke Bulumuxa leswaku a ta va Ndhunankulu ya feme ya ka Mafela-tiko a va sungula ku n’unun’uta hi mhaka ya mpfilumpfilu lowu a wu vangwiwa hi Bulumuxa a sungula ku rhandzana na vatrhi kwala femeni ya yena. Vavasati lava a va ri vavasati va vanhu, kambe a va ta ku yini hi ku chava ku hlongoriwa, va ya dya rikoko ra xilondza. Miholo ya vanhu yi sungurile ku tsemiwa no hungutiwa yi engetela swigangu swa yena.

Huwa a yi sungula onge i guma ra tinyoxi leti hakuleriweke vulombe ti sele ti lo punavunaa! Magayisa ya khomile nhlengeletano va tilulamisele ku ya hlangana na switirakichara hinkwaswo swa laha mugangeni va vutisile loko ku teka vavasati va vanhu swi wela eka nongonoko wa leswi Bulumuxa a fanele ku swi tirha xana? Bulumuxa hakunene u bulumuxile nyarhi leyi a yi phasiwile hi rigoda leri a ri ri ekusuhi no tsemeka. “Ya mina marha a hi yo huhwa hi wona, a ndzi nga mi byelanga leswaku u nga voni hanci yi ri karhi yi ta hi ku jaha u ku u tikumerile, u nga swi twi leswaku lomu yi taka hi kona yi wisile vangani. Mina ndzi swi vonile khale leswaku Bulumuxa a hi munhu wo tirhela rixaka, o lava ku tirhisa vanhu ku fikelela swikongomelo swa yena. Futhi na vanhu valavo a ngo va tekela enhlokweni, o va tirhisa tanihi switepisi leswi n’wi yisaka ehenhla, kutani loko a ri ehenhla a raha xitepisi. Munhu wa rivala leswaku loko ti hisa ehenhla u ta jitama kunene hikuva xitepisi u ta va a xi rahile.”

KAVANYISA KA 11

'Dzembe lo vhuyela mufhinini' kumbe i 'mufhini wu vuyelaka edzembeni' u nga swi vekisa leswi nga ta ku nandzihela eririn'wini. Lawa i marito lawa Vavhenda na Vatsonga va tshamaka va ri karhi va huhwa hi wona. Marito lawa ya vavisa ku ya hi ku ya tirhisiwa njhani.

Hi nkarhi wa Mabunu, muthelo a wu theriwa ekambeni le ka Xivasa. Loko u nga thelanga a wu rhumeriwa maphorisa lawa a va ku i ma D.M. Lexi a va xi lava i mali na ku hlayisa ntumbuluku. Loko va fika, a va ku "Bondo yanga, kumbe Thanda dzanga." Muthelo a ku ri mpondho kasi loko va ku kuma u tsemile tihunyi to tsakama a ya ku ndzi "thanda dzanga." Hi leswaku a va khomela ntumbuluko. Maphorisa lawa a ya nga dyondzanga ku ya kwihi.

Va ndzi tsundzuxa lama le Joni, loko va fika endlwini va fika va ku 'Phoment, phoment'. Va vula phemiti ya ku tshama eJoni kumbe edorobeni rin'wana ni rin'wana.

Vavhenda vo tala a va ha ri na mitirho emakaya ya vona. Va pandzile mananga ya sala ya hlanganile. Va tsemakanya mabiloho va ya ematikweni ya vambe. Siku rin'wana hi ta va tshika va pela nambu hi sala hi namula biloho loko va vuya ni madyambu u ta twa ku 'Ikweel' switululu, matafula, ni vavasati swi tekiwile swi yisiwa eVhenda na le Polokwane. Mi ri Vatsonga vona a va tshami eswitulwini ni le matafuleni naa? Mi ri vona a va lavi ku tshama na vavasati va vona emakaya xe?

Vanhu vo tala lava a va fanele va tlharihile ku ya hi xiyimo xa le ntirhweni ni leswi va langutekisaka xiswona i mintlunya. Vo tala va hundliwile hi xibelana. Vo pfumelela hinkwaswo leswi va byeriwaka hi ku chava ku hluvuriwa xiyimo u sala u nga ri nchumu. Leswi swi endla leswaku timhaka ti onheka hikuva vanhu vo tala va kumile swiyimo emitirhweni hi ku xavisa vavasati, kumbe va va va xavile mitirho hi tinyimpfu na mali. Mpfundla a wu nge pfuki wu byerile muhloti kumbe timbyana wu ku "ndza swi vona ku ri ma ndzi navela, mo ndzi ta kwaleyo" mabunu ya ku "Die duiwel vlieg niemand in die mond nie" leswa ha vulaka ku ri ku hava lexi nga ku telaka u etlele. Masipala wa Thulamela, wa Masisi na kun'wana wu tlula njhani wa Malamulele ke? Ku chavisa kuri "bondo yanga" na "thanda dzanga" swi nga ta ka swi nga ha kumeki. Loko Malamulele yi nga si tifuma, Thulamela a yi nga kumi ku rhula. Leyi i "New South Africa" ku hava rixaka rin'wana ri nga ta gonya ri ya emalebeleleni hi makatla ya rixaka rin'wana. Dzembe na mufhini a swi hambanele makumu. Ku hava loyi a nga ta tshovela laha a nga byalangiki kona.

A swi kona kuri u nga opareta sejari ya vutshunguri hi layisense ya bucara. Madokodela man'wana ha ma vona no twa leswaku va tirha mitirho ya vona hi mapapila ya vuxisi ya maxaka kumbe tindzisana ta vona. Ndlala i yikulu laha tikweni, un'wana na un'wana u

lava ku dya hi un'wana. Esirheni ra un'wana ku byariwa swakudya leswi nga ta hanyisa van'wana. Vutomi lebyi i "mbyana yi dya yin'wana mbyana" nawu wa le nhoveni wu ri "dyana kumbe u dyiwa."

Swilo leswi hinkwaswo swi ta katsakanyiwa hi siku ra ntshovelo, mavele le, vuhumbi le. Vele le, roho le, manga le, ndluwa le. Emitirhweni ku tshama ku ri na ya ka Muzila na Mawewe, ti tshama ti ri karhi ti gwabana etshangeni. Leya vutoya yi ta kala yi ku pfoyoo! Yi tlula tshanga onge ku lo nghena nghala exivaleni. Mhaka leyi i gandlati.

KAVANYISA KA 12

Vovo, mulawuri wa tinkota ebangini ya ABSA a tirhile ntirho wa yena wo humesa vuxokoxoko a humesela sindikheti ya va Sfozando. Lexi a yimerile xona a ku ri muholo. Muholo lowu a wu nga ri ro sungula ku wu hola hikuva ntlhanu wa malembe laya hundzeke ntirho wo tani wu tshama wu humelela.

Munhu loyi a a lava ku hola a ku nga ri Vovo ntsena. Xipano xa va Bra Moss, Keke, Stringendo, Stero, Nonos, Zoro, Tsitso na Gongoro a va hlayela masiku ya ku hlangana ka vona emutini wa Sfozando. Vanhu va sungurile ku fiketela hi un'weun'we va huma eminceleni leyi a va tumberile eka yona. Loko vanhu va helerile Sfozando u sukile a yima a qhavula un'wana na un'wana a tlhela a n'wi vukarha.

“Vavanuna ndza mi losa. Hakunene mi vavanuna lava nga na xivindzi, mbilu ni vurhena. Ntirho lowu mi wu endleke a hi matlangwani, hikuva matilo ni misava a swi mi rindzerile swi tlhela swi mi yimela. Tintsumi a ti khomile swo tsala hi swona ku rindzela leswaku lava nga ta lan'wiwa hi misava va namba va amukeriwa. Namuntlha i siku ro tisula nyuku ni mihloti ni ku kulula ngati. Mhaka yikulu i ku tikhoma loko munhu a kumile mali. Munhu un'we wa vusopfa a nga paluxela ntlawa lowu erivaleni. Tlhelani mi swi tiva leswaku loko ho kala hi humela erivaleni hi ta tlhandlekiwa na milandzu leyi nga endliwangiki hi hina. Hi ta hundzuka kondlo mafela ta tolweni.”

Yimani ndzi mi byela ka ha ri laha, sweswi hi nkarhi lowu. Munhu un'wana ni un'wana wa ntlawa lowu loko a languteka a huma endleleni, na hina hi ta n'wi humesa endleni ra makumu. Mi swi vona kahle leswaku a hi na mitirho hikuva makwerekwere ya hi tekerile yona, kutani munhu un'wana ni un'wana hambani a ri ni nsati kumbe n'wana loyi a nga ta va xixungeto a ndzi nga kanakani ku n'wi kurufela qulu eka “Medula o'blongata” ya yena.

Mali hi yi kumile, naswona yi tele, makumembirhi wa mamiliyoni. Un'wana ni un'wana u ta huma na miliyoni, leyi nga ta sala yi ta rindza khombo hi nkarhi wa ndlala. Kumbe ku na loyi a nga na swivutiso kumbe switsundzuxo kumbe swivilelo a swi endli ndzi nga si phakela mali.” Sfozando a nyika swileriso.

“Ja ek se my Bra: Mara why na leyi nga sala hi nga phakani xikan'we. U lava ku sala u yi gawula, loko hi vutisa u ku ha bayiza? Mina a ndzi vona swi antswa hi phakana swi hela hi hambana un'wana ni un'wana a huma hi ya yena ndlela. Ya mina xere ndzi yi lava laha. (a vula a kombelele endzeni ka xandla) sweswi, hayi mundzuku. Mundzuku u ta ta na swa yena. Ya mina ndzi yi lava nou-nou-nou.” Ku gungula Gongoro a ri karhi a ya hala ni hala.

“Xana u vula leswaku se u lava ku huma eka sindikheti leyi hi mavulavulelo ya wena? Loko u lava ku huma wa wu tiva nawu. Laha hi le hondolo, lexi ngenaka a xa ha humi

na lexi humeke a xa ha ngeni. Tsundzuka xihlambanyo xa wena loko wa ha joyina nhlango lowu, a xi ri xa ngati ni ...” Ku vutisa Sfozando a vutisa Gongoro.

“Tekala mali ya xiave xa mina u ndzi nyika ndzi tala na nhova xinyami xi ndzi minta, ndzi nafu, ndzi korwile hi ta n’wina. A swi humelele leswi lavaka ku humelela hi ta hatla hi vona swin’wana. Loko ndzi fa a ndzi nge tati masirha ya khume, ndzi ta tata rin’we. Mara why wena u ndzi vhimbezela u nga ndzi nyiki swa mina? Kasi i yini hi wena? Ku visingala Gongoro a tshwukisile ni mahlo onge i mukandzi wa viriviri.”

“Ndzi nga si n’wi nyika mali, kumbe exikarhi ka n’wina, ku na unwana na yena a lavaku ku huma exivaleni lexi? Hambiloko nawu wa sindikheti mi wu tiva ku hava sindza ra honyololo ri nga ta tirhisiwa ku bohelela munhu leswi a nga ha swi rhandziki. Kambe ndzi mi twela vusiwana naswona vusiwana i ku loyiwa. He Gongoro, ndzi ku navelela rendzo lerinene eka mitirho leyintshwa ni vutomi lebyintshwa. U ya rhungula vakokwa wa wena u va hlayela ta haleno. Mali ya wena hi leyi! (a hlayela miliyoni a n’wi nyika.) Xiave xa vumbhiri hi lexi. (a hlayela ntsengo wa dzana makume-ntlhanu wa magidi ya tirhandzi a n’wi nyika) xandla xa Sfozando xi ri karhi xi rhurhumela onge i rihlanga ra le xikarha ka mati.”

Ndlela leyi u nga ta hi yona wa yi tiva, na ku tlhela a wu nge lahleki. A ndzi tivi kuri hi ta vonana kwihi ku nga va epatwini, emocharini, emasirheni kumbe ematilweni kumbe etiheleni.” A tlakusa xandla a qhavula Gongoro. Swirho hinkwaswo swi qhavurile Gongoro ndzhaku u humile hi byebyi a tala ni nhova. Leyi mhaka a ku ri ku teka xipereta u titlhava switshamo, ivi u tlulela ehenhla.

Bra Moss a tsake ku tlula na mpimo ku amukela miliyoni ro sungula evuton’wini bya yena. Mali leyi a yi ta n’wi seta vutomi bya yena hinkwabyo. U ehleketile leswi a a ta endlela xigangu xa yena Susu. Susu a a sasekile mani n’wina. Hambi boso kumbe xolwe ya vona Sfozando a vondzoka Bra Moss. A swi lava ku n’wi ba nhloko kambe Meme xigangu xa Sfozando a xi tshama kwala enyongeni xi nga n’wi nyiki ni nkarhi wo hefemula. Loko Sfozando a ri xirinhana xa tiawara ewachini, Meme a ku ri xirinhana xa timinetse.

Swirho hinkwaswo swi phakiwile mali swi suka swi famba. Switsundzuxo ni switshinyo swi nyikiwile, ni nkarhi lowu a va ta hlangana hi wona va byeriwile. Ndhawu a va yi tiva laha a va ta hlangana kona.

Ku famba ka Gongoro a ku n’wi khomanga kahle Sfozando. Loko lavan’wana va fambile u byerile Bra Moss, Tsitso na Zoro ku sala va pima swin’wana. “Vandzuwe, mufana luya Gongoro u hi delerile ngopfu hi ku tlula nawu wa sindikheti. U swi tiva kahle kahle leswaku swa yila ku tshika loko wo kala u joyina. Sweswi a hi tivi kumbe u yile a ya byela maphorisa hi migingiriko ya hina swi tibya hi mani? Hi to vona hi tivhene ta maphorisa ti ta ti hi olela. Muyisa loyi u lava ku susiwa a khunguvanyekile swinene.”

“Mufana luya se u ehleketa kuri i ‘clever’ yo hundza na mina. I malembe mangani ndzi ri murhangeri wa ntlawa lowu wa tiMongolo? Yena Gongoro a nga se ehleketeleriwa ku va kona hikuva tatana ni manana wa yena a va nga si gangisana. Namuntlha langutani xifanyetana lexi ‘just a few boy’ (a vula hi ku kombetela) xi hi xandela jujeta. Bra Moss, Tsitso na Zoro n’wina ndzi mi tshembile ngopfu. Ndzi lava leswaku mi hlotana na Gongoro mi vona laha a tshamaka kona, lomu a fambafambelaka kona, na lava a dzumbaka na vona.” I Sfozando a belela xipikiri xo hetelela eka khofini.

KAVANYISA KA 13

Tibangi a ti hakeli mali yo nyawula ya ndzindzakhombo ku nga endliwanga vulavisisi byo nyawula. Liberty Life na Hollard Insurance hi tona a ti ndzindzakhombo ra banginkulu ra ABSA. Khamphani leyi a yi thorile Maqhweta ya xiyimo xa le henhla xa vulavisisi. Mali a yi nga hakeriwi swi nga tiveki kahle ku ri ku humelerile yini. Swirho swin'wana swi ringetile ku tsarisa vanghana, vasati, vanuna kumbe vana hi mali ya le henhla. Mali leyi votala a va yi kumanga hikuva va endlile vukanganyisi eku tsariseni ka swirho leswi.

Ndlela ya vuhlayiseki bya ka ABSA a byi pfumeleri munhu wihi kumbe wihi ku nghena na xibamu alamu yi nga rili. Hi siku ra ku khutuza a swi vanga tano, makhamba ya phangile mali ya tlhela ya tsutsuma ku nga vanga na nghozi. Makhiya ya swisefo wona va ma kumise ku yini hikuva i vanhu vanharhu ntsena lava a va tshama na wona. A ya tshama na va ka Liberty Life, man'wana na va ka Hollard Insurance, kasi man'wana a ma tshama na Vovo nhwana wo tirha ebangini.

Vovo a nga vikanga ku tekeriwa makhiya lawa, leswi vulaka leswaku makhamba lawa a ya nyikiwile vuxokoxoko bya le bangi hinkwabyo. Maqhweta ya tikhampani letimbirhi, Liberty Life na Hollard Insurance a ku ri khale ti endlile vulavisisi. Vanhu lava Tsafendas na Waluz a va fikile ka xiboho xa leswaku Vovo wa yi tiva nhaka leyi. I khale va vekile xirimhana ehenhla ka Vovo va rindzerile leswaku siku rin'wana u ta wela eka xiqhaka kambe do! Nhwana loyi i khale a ri karhi a tirha ni swigevenga. Ntirho wa yena a wu tirha hi vukheta. A va ta n'wi lumbeta nhjani hi vukhamba loko tikhamera ti nga swi kotanga ku teka swifaniso swa makhamba, na loko tialamu ti nga rilanga. Loko makhamba ya kota ku endla sweswo xana a ya ta tsandzekisa ku yini ku pfula swisefo?

Tsafendas na Waluz va ngenhile ehansi va lavisisa tinkota ta Vovo ku vona loko a jirile a hoxa mali yo tala. Nhlotu wa vona a wu vanga na nyama hikuva va kumile leswaku mali leyi a yi ri kona eka akhawunti ya yena hi leyi hi masiku a tolovele ku veka yona. Vanhu lava ndza ha vula Waluz na Tsafendas a va tshama tindleve ta vona ti ri emisaweni ti pfulekile ku kuma vuxokoxoko lebyi nga pfunaka eka ntirho wa vona kambe va huma va ya pheta.

Vovo u vitaniwile entsindza wa bangi eMidrand ku ya vutisiwa swivutiso swimbirhi swinharhu mayelana na leswi humeleleke ebangi hi siku ro khutuza kumbe ku phanga, Vovo a nga ri yexe loko a vutiswa. Lavan'wana na vona va vitaniwile ku ta konanisiwa kambe nhlanga ya kona a yi ri hava ngati. Liberty Life na Hollard Insurance ti humesile mali ya ndzindzakhombo yi nyika bangi ya ABSA hi mbilu yo vava.

Vulavisisi byi fikile laha va nga vona macincele ya ku veka mali ka Ntombi nhwana wa Gongoro. Ntombi a tirha e Dry Clean ya ka Flamingo kwala Gauteng xikarhi. Mali leyi a va holeriwa yona a yi nga pfuni nchumu. A vo tirhela ndlela ntsena hikuva loko a

hakerile rhente na ya ndlela a ku nga ha sali nchumu. Hambi kudya kunene, mali ya kona a yi kayivela.

Leswi ngoma a yi rhiywile khale hi va Tsafendas na Waluz, un'wana wa vatirhi va le bangi va lemukisile vayisa lava hi mabangele lamantshwa ya Ntombi. Ntombi u vitaniwile etihofisini ta ka ABSA. Ntombi a a chuhwile ngopfu a nga twisisi leswaku ku vitaniwa ka yena ku nga vangiswa hi yini, kambe u tibohile ku ya kwale. U hlanganile na swivutiso swo landzelelana leswi a swi lulamisiwile hi vukheta. U hlamurile sweswi a nga swi hlamula kambe tinhlamulo ta yena a ti nga hlamuli swivutiso leswi vutisiweke.

Mali leyi a yi banga hi mikarhi yo koma a yi hambana ni maholele ya yena. Ntombi u vurile leswaku a holela vana va sesi wa yena mali ya 'Child Grant' kutani yena a yi hlayisa ebangi leswaku yi hlayiseka. Hambiloko a tirhisile matshalatshala lawa, Ntombi a nga swi kotanga ku khorwisa valavisisi lawa. Xo sungula a va fanele ku kumisisa loko hakunene Ntombi a ri ni makwavo loyi a feke. Xa vumbirhi a va fanele va kuma ntiyiso wa leswaku makwavo wa Ntombi a ri ni vana vanharhu. Xo hetelela a ku ri ku kuma leswaku hakunene vana lava hinkwavo a va hola mudende wa vana kumbe e-e!

Gongoro a nga ri eku swi lemukeni leswaku mali ya yena yi le ku xokoriweni hi swiphemu swikulu, lexi a xi n'wi tsakisa hi leswi a khomiwile hi mavoko mambirhi. Marito yo tsokombela, ya rirhandzu lawa a a tshamela ku ya twa a ya n'wi humbe mano. Kantsongontsongo loko ku ri mahelo ya vhiki, Ntombi a vuya ni mandza, ti 'Ice Creame', machipisi ni tinyama to katingiwa emavhengeleni lama ndhuma yo fana na va K.F.C na va Nando's. Gongoro a kandziyile xitimele xa murhu wo nandziha wu tlhela wu kufumela. Gongoro a titwa a tumberile kahle eka vaNtombi, hikuva a nga yi helo, hinkwaswo o tiseriwa kunene.

"Ntombi murhandziwa, laha ndzi nga kona ndzi le xikarhi ka sirha ni matilo. Ntlawa lowu a ndzi tirhela wena, a wu nge ndzi tshiki ndzi hanya ka byandlani. Laha wu nga kona wu le ku ndzi hloteni naswona wu ta ndzi kuma. Ku hava munhu loyi a tshikaka ntlawa lowu wa timongo's a vuyaka a hanya, hambu swo hlwela njhani va ta n'wi kuma munhu yaloye. Wena Ntombi, wena, wena ntsena murhandziwa wa mbilu yanga. Ndzi tshembise hi ku hlambanya ka ntiyiso leswaku a u nga ndzi xengi huwa leyi yi kondza yi hela. Xa vumbirhi maphorisa ya le ku hi laveni hi mhaka ya ku phanghiwa ka mali eka ABSA. Loko un'wana wa ntlawa wa hina o khomiwa, mavito ya hina ya ta twisiwa eka swiyanimoya na ku kandziyisiwa emaphephahungwini. Vutomi bya mina byi le mavokweni ya wena." Ku hlamusea Gongoro a khumbekile swinene.

"sweetie, chocolate, yogi-sip, lovey, khekhe, mayo, chugulu, apula ranga xana a u ndzi tshembi na sweswi. Mina ndzi tshikile Nomathemba hi ku rhandza wena. Na wena u ndzi byerile kuri u tshikile Pinini hikwalaho ka mina. Yi nga va miringu loko yi nga ri mihlolo loko ndzo swi pfuketana ndzo ku thya! Ndzi nga va ndzi nga ehleketi. U ndzi endlela swilo hinkwaswo xana ndzi ta ku ndzi vilerisiwa hi yini? Murhandziwa a ndzi se tshama ndzi rhandza munhu hi rirhandzu leri ndzi ku rhandzaka hi rona. U nga chavi,

ndzi wa wena hi masiku ku kondza ku hela mikarhi.” I Ntombi a kombisa Gongoro leswaku wa n’wi rhandza.

KAVANYISA KA 14

Se mufana loyi Bulumuxa wa delela, u ehleketa leswaku a hi swi voni leswi a swi endlaka. Loko a ha ku fika laha a tiendla munhu wa Xikwembu wo lava ku rhula. Hi yo yini leyi a ngo tiendla hi ku rhandza a nga rhangangi hi ku hlamusela bodo ya vufambisi. Tolweni kunene hi twa leswaku u hlongorile wansati luya wa ka Gomucha a nga ri na nandzu. Yena u fela ku va a nga pfumelanga ku va mugawula wa yena. Wansati wa vanhu u te yena a swi n'wi rhurhi, a nge swi koti swa vugangu, swi nga ha antswa ntirho wu hela. Va ri ntirho wa kona wu nyikiwile xinhwanyetana lexiya xa ka Ntlawini. Lexiya va nge i Basambilu. Vanhu va sungula ku vulavula va ku na mali yo xava ntirho yi humile.

Laha ku fanele ku rhambiwa xividzu, na yena Bulumuxa a rhambiwa a ta hlamusela kuri nawu lowu u wu kuma kwihhi. Hi cukumetile munhunene loyi a khomile feme leyi ya ka mafelatiko. Munhu luya wa Xikwembu a nga ri na xihlawuhlawu, a xixima swirho swa bodo ya vufambisi bya feme leyi. A a nga tsundzuxi miti ya vanhu, a a nga teki timali ta vanhu ni ku nghenisa maxaka ya yena.

“N’wina a ndzi nga mi byelanga kuri muyisa luya wa vanhu vo n’wi cela hikwalaho ka mavondzo no lava ngopfu xuma. Mi tshama mi swi vona n’wina munhu a ri ndhuna kun’wana a tlhela a lava vundhuna kun’wana. N’hwari mbirhi yin’we yi tshwa nkanga. Mhisi ya minkoka mimbirhi yi phatluka nyonga. Xana i ncini lexi muyisa luya a onhile xona hikuva swilo a swi famba kahle laha femeni. Wo twa ku “n’wana wa le kaya, n’wana wa le kaya, se hi yaloye n’wana wa le kaya, khensani leswi a mi endlelaka swona.”

Vanhu mi famba mi xiseka hi swilo swa ha ri ekule leswo i kwakwa ra sekwa a mi swi voni. Vukungundzwani, mona, vundzwundzwani, makwanga, rivengo ku ya hi tinxaka ni matshamelo hi swona swi xandzeke tiko ra hina. Bulumuxa u fanele a tlhelela lomu a taka hi kona. Tiko ri dyondza yini hi munhu wo delela na tihosi a nga ti voniki? Leswi Bulumuxa a ngheneke exitulwini hi matimba ya xividzu, na loko a xika exitulwini u ta fanela ku xikisiwa hi xividzu. “What goes around, comes around” ku vula ka Manghezi ya Nghilandi.

Vukubyakubya, vuheveheve, i swindomundomu leswi karhataka rixaka ra hina. Xana lomu matikweni ku hava vana va laha lava va nga varhangeri kumbe tindhuna? Vona va lo phunta va tshikaka vana va vona va teka vana va n’wina va va varhangeri lomu tifemini? Xikwembu xa swi vona, ntsena xo yimela siku ro tshovela. Mhaka leyi i khale ndzi ri karhi ndzi vulavula hi yona n’wina mi ku heyi lowa ka mani wa penga, se yi ololoxeni phela.” I Tswiritswiri loyi a vulavula a khumbekile.

Efemini ya ka Mafelatiko vanhu a va korwile hi yo oxa, va tibyerile leswaku hi musumbhuluko lowu landzelaka va fanela ku toyitoya. Va swi vonile leswaku Bulumuxa a nga ri munhu wo kombiwa tino. Vumbabva, ku delela, vusopfa ku tshova miti ya

vanhu, swi katsana na ku tirha hi mintlawantlawana a karhi a tekela van'wana ehansi. Mufana loyi a ndzi n'wi vonile khale kuri o tilavela madyelo ya rihlaza, a nga vuyanga ku tirhela tiko. Loko a famba malembe yalawo a nga ri kona xana a a swi rivele leswaku leri i tiko ra ka vona? Xi kona lexi nga n'wi koka mahlo.

Vanhu vo hanya bya rimpfani u nga ka u nga va tshembi na siku na rin'we. Namuntlha i mhisi, mundzuku i mbuti, mundlwani i huku. Xihari xexo a hi xona xo rhurheriwa endlwini, hikuva loko wo sukanyana xi nga sala xi gangisa nsati wa wena. Leswi vanhu va faneleke ku swi endla i ku n'wi byela a ku ri a ha ha ri na ntshembo eka yena, naswona u hi khomisile tingana. Swi nga leswi o fanela ku va lombamba jarata.

Vakhale va vurile loko va ku "Vupfilwa bya mpfilwa byi sukela ensinghweni." Na tata wa yena a endlisa sweswi laha a ri ndhuna eka Maimai. Valungu a va n'wi tshembile ku tlurisa. Hi yena a langutela xirhapa lexikulu xa tikhavichi na matamatisi. Loko vanhu va xava hafu ya mali a yi ya eka Valungu kasi hafu a bela exikhwameni xa yena. Valungu va sungurile ku vilela hi ku vona tikhavichi ti ya ti ri karhi ti vohla kambe mali yi nga vonaki.

Siku rin'wana mukhalabye yaloyi wa tata wa Bulumuxa, Marheza a a tshamile naValungu a nga ehleketanga nchumu. Hi loko ku fika vanhu lava loko va vona Marheza va nga twa va tsakile ngopfu hikuva a ku ri khale va nga si n'wi vona.

"Hi ndzawutile bava Marheza hi vula n'wina bava Marheza va makhavichi yo chipa. Masiku lawa mi hi dlele hi xixevo a ma ha vonaki hala ka hina. Xana mi kala mi ri kwala? Xana valungu va n'wina a va ha mi pfumeleri ku ta hala ka hina loko vari vona hi to namba hi vulavula na vona." (va vula hi ku tshinelela Valungu hi xikongomelo xo vulavula na vona). N'wana wo ka a nga rili va ri u fela edzobyeni na hina ha tivulavulela ha ha hanya." I vanhu lavaya a va vulavula va kongome valungu va Marheza.

Vanhu va xikwembu a va nga swi tivi kuri vo dlayisa mukhalabya eka valungu va yena, hikuva yena u va byerile leswaku ntirho walowo a a lerisiwile hi mulungu. Ximanga se vanhu lavayani va kuma leswaku Marheza i khale a ri na ntolovelu lowu.

Marheza u tisorile emahlweni ka valungu kutani vona va n'wi rivalela. Leswi ku tshikiwaka xo khoma hi voko, xa le mbilwini xi nga tshikiwiki? Marheza u phindhaphindhile onge i nagatha ya nguluve. Valungu va kala va n'wi komba ndlela yo ya eka rikwavo se a ndzi hlamuli loko "ku tlula ka mhala ku letele ya le ndzeni."

KAVANYISA KA 15

Mbelembvelele nyamusoro, wa ndhuma exifundzheni xa Rhobani-East a a lo goo! A parakile nhloko ya gelevende eswiphandhini swa swandla loko matsolo ya hundzile nhloko. A swi fanela leswaku a tikuma a ri egomeni, nkosini ni le phiveni. Mucato lowu a wu tshembisile Bulumuxa se a wu tsandzile. Bulumuxa a vitaniwile eka nhlengeletano leyi fambisiweke hi Mafelatiko hi byakwe Mafelatiko a a nga ri munhu wo ba mpongo kambe hi siku leri a dyile makala. U kombile Bulumuxa ndlela hi nhonga, a n'wi byela leswaku a n'wi nyika n'hweti ya ku va a fambile.

“Mina ndzi lava mali ya mina ahansi, a ndza ha lavi to tala. U ndzi xisile u ku wena u kambi wa matiko, u thwasile endzeni ka khwiri ra ngwenya. Loko u hetile ntsevu wa tin'hweti ngwenya yi ku kampfunyile. ‘Why’ va ndzi hlongorile, wena u ndzi tshembisile leswaku ndzi ta fela entirhweni lowuya, se ndzi byele kuri ndzi ya dya yini sweswi? Vana va mina a va nge swi koti ku basuluka vana va van'wana va ri karhi va dya, va cukumeta.” I Bulumuxa loyi a hlundzukile ku tlula mpimu. A a nga swi ehleketi leswaku muhloti wa tinyarhi ti vuya hi yena.

Bulumuxa u swi vonile leswaku hambu o endla yini, a endla yini mati a ma halakile. “Ndza swi twa leswi u swi vulaka Bulumuxa, kambe mali ndzi hava. Naswona a ndzi swi twanga leswaku laha eka mina a wu ku endla bangi, lero loko u chayile u ta ta u ta kutsula. Ntirho ndzi ku nyikile, no ku tiyisa ndzi ku tiyisile, kambe wena u lo teka nyama u dyela ematlukeki. Hi wena u nga tsandzeka ku tikhoma, u hanya hi vufendze, u nga lavi ku tsundzuxiwa hi vanhu. U famba u faya miti ya vanhu u tlhela u nga khomi kahle vatirhi va wena. U tikhomele mahlo u ri ni viriviri eswandleni, unga rili hi mina.” I Mbelembvele loyi a vulavula a khumbekile swinene.

“Leswaku, u nyamusoro ndza swi vona, kambe u nge ndzi lowi, loko a wu lowa i nge u lowile lava ndzi kampfunyiseke xinkwa. Loko u tsandzekile ku tima ya ka Muzila na Mawewe na mina a wu nge ndzi endli nchumu. Tiva leswi, loko mali ya mali yo ka yi nga humi ku ta handzuka buruku. Wo twa ku ri ku na Bulumuxa, a wu se tshama u n'wi vona, kambe u nga vileli sweswi u fikile e Zoo. Mali ya mina a yi hakela kumbe e-e!” Bulumuxa a vulavula a tlakukile a yima hi milenge.

Mbelele-mbelele a ri n'wi xerile kambirhi, a nga ha twi lexi a nga xi khomaka kumbe kumbe ku xi tshika, a a talelwe hakumeme. “Mali hambu a ndzi ri na yona a ndzo tshama na yona twala kaya, ndzi nyike masiku ya ntlhanu kutani u ta u ta teka mali yawena. Kambe tiva leswaku leswi nga hlanganiki i tintshava, naswona nkondo i malahla.” Ku kombisa Mbelele-mbelele.

Timhaka ta mali ya Bulumuxa leyi a a dizile xingoma ntanda Mbelele-mbelele yi humile eku tikeneni lokukulu. I mali ya kona a ko cukumetelaniwa hi yona, kasi na ku teka ka yona

a yo bvungiwa kunene. Mbelele-mbelele a ta swi tshika swo xavisa mitirho ku ve a nga na ntirho. Swi tlhele swi paluxeka leswaku a nga ri n'anga yo tiya leyi tivaka na mirhi y tshungula. N'anga leyi a yo titekela machansi.

Vanhu va le migangeni ya Teka-mabutsu, Julu, Mapfumelani na Mafela-tiko a va ha ninginisa tinhloko ni namuntlha, va nga tshembi leswi nga humelela. N'wana wa le kaya, swi tirhaka yini, swi pfumaka yini? I nxii, swikwihi leswi a swi helangi leswi i va khale a va hembanga loko va ku: tshemba tsolo ri nga ra wena, loko a ri munhu do. Vanhu va miganga leyui nga vuriwa laha henhla va tiserile va vuyelela. Va swi vona leswaku madlayisani a ku ri byokota, ri nga te dyan-dyan! Dyana ndzi ta ku lamulela. Vonani hi yo yi nga yini leyi? Feme ya ka Mafela-tiko yi pfarile nkarhi-nyana ku vitana va n'wa-tinkota ku ta kambisisa loko xuma xa ha hlayisekile. Loko swin'wana swo kumeka swi nga tshamisekanga tinsimbi a swi boha leswaku ti rhosela Bulumuxa.

Mali yona yi kumekile yi dyiwile swinene. Leswi vanhu va swi kumile enhlengetanin'wini leyi rhambiweke hi bodo ya vafambisi bya feme ya ka mafela-tiko. Vafambisi lava a va kumile rhipoto eka va n'watinkota. Nandzui wu mangariwile emaphoriseni kutani tinsimbi ti rhosa. Loko timhaka leti ti tengiwa swi kumeka leswaku Bulumuxa a onhile ku tlula leswi vanhu a va swi tiva.

Vanhu lava vitaniweke ku ta timbhoni, va hlamuserile leswaku lexi nga vangela vanhu va miganga leya mune ku thola Bulumuxa, hi leswiu a hlohlotela varhangeri va ti-sivhiki na tiforamu ku thola yena. U bile mati, tingwenya ti etlela. U hi humbile manu hi ehleketa leswaku hi yena mu hu wo antswa loyi a nga ta endla tiko ra hina ri va empeni. U nga vna xilo loko xi ta, huwa u ehleketa leswaku hi byona vutomi bya kona, kasi ko va gandlati. Loko gandlati ri vumberile, ri ya le henhla, ku vuya ka rona ri phyandleka a ka ha Sali nahumu lexi kombekaka. Swi vava ngopfu ku hambana ba munhu loyi a mi n'wi thembile hi tlhelo ra manyala, vanhu a va ha vi na nomo kumbe leswi va nga ha swi vulaka etihlengetan'wini. Lava a va titlharihisa se a vo lundzu-lundzu leswa tindhulwani.

KAVANYISA KA 16

Bra-Moss, Tsitso na Zoo a va nga tshamanga hi mavoko. “Tiko a xi etleri, ku etlela fusi Magomani.” Mahumele ni manghenele ya Ntombi emutini lowu a tshama eka wona a swi nga ha fani na khale. Eku sunguleni vutomi a byi n’wi tikela, a kuma swilo hi ku nonohwa. Mali leyi a yi kuma entrweni wa yena a yi nga nyawuli lero a nga kala a xava yini xa nkoka.

Ntombi a a nga hlamarisi, vaakelana va yena ni vanghana va yena ntsena. Masiku lawa a ri ni ntsako lowu a wu nga tiveki ku ri wu huma kwihhi naswona khale a wu tumberile kwihhi. Ntombi a tsikile hakunene a tlhela ntlhohe wa yena lowo vonikela wu vuya.

Tlhandlakambirhi, leswi Ntombi a ri ribyatsana, sweswi o phemeka kunene.

Mhaka leyi yi kokile mahlo ya Bra Moss, Tsitso na Zoo. Siku rin’wana loko Ntombi a ha ku huma a ya entirhweni va sale va nghena ejarateni leri a tshama eka rona. Leswi vinyi, va jarata leri a va dyuharile, a swi va tikelanga hikuva va lo namba va ya kwale kamarini ya le ndhaku. Khombo ra kona Gongoro a nga ri kona loko va fika a ha yile exindlwani loko a vuya u swi vonile leswaku a nghenelwe. Mhaka leyi yi n’wi chavisile ngopfu hikuva lavaya vanharhu a va nga xingeti loko va endla xilo. Loko va ku lavile a ku nga ri kona laha a wu ta nghena kona. Na yena Gongoro a a swi tiva no swi langutela leswaku siku rin’wana a nga humeleriwa hi mhaka yo tani.

Hi xihatla u nyandlamerile a tlhelela endzhaku a fika a tlula khumbi ro akiwa hi tibiloko a wela etlhelo lerin’wana ra muti. Loko ri ku xerile kambirhi ri ku xerile. Laha Gongoro a nga jitamela kona a ku ri na tibovha timbirhi ta timbyana. Timbyana a ti bohiwile hi nketani ti tiyiserile kahle. Gongoro u hoxile hi ku wela ehenhla ka yin’we ya tibovha leti. Hi ku chuhwa ni ku chava, mbyana yi lo namba yi peta meno emayiseleni ya nyonga ya ku nyupe. Kalanga wa kona wu endlile leswaku na va Bra Moss, Zoo na Tsitso va chavisiwile hi huwa liya va huma hi rivilo va tala ni xitarata.

Loko siku ri nga ku lavanga, ku humelela swo tala hi wena. Gongoro loko a pfuka laha a lumiweke kona hi mbyana u tsutsumile onge i huku leyi nga tsemiwa nhloko. Loko a ku u jika khona o chayisana na Bra Moss va ya ku pfundii! Un’wana ni un’wana a chuwile hi ku tiva leswi loyi un’wana a nga swi endlaka eka loyi un’wana ku hava marito lawa ya nga huma emilon’wini ya Gongoro na Bra Moss. Ku twakarile mpfumawulo wa swibakela leswi a swi pfurheleriwa hi matimba. A ku nga ri ni nkarhi wo titsetsa, munhu a hoxela ku fa no hanya. Loyi a ta hluriwa a swi tiva leswaku u ta fa. Swibamu hinkwavo a va ri na swona kambe a swi nga ta huma hikuva se a va rhendzeriwile hi vanhu.

Karati na judo a swi tlanga emoyeni va ri karhi va fumbutelana swifuva, makatla ni swikandza. Vanhu lava a va ri kwalaho a va nga tiyimeselanga ku lamula. A va kayela

tinyimpi ta xiyimo xo taniya hikuva a ti hakeleriwa, se a va kumile nkateko wo swi kuma ndhawu yin'we. Tingati a to popoma kunene ti hi tindleve, milomo, tinhompfu ni le mirini laha a ku raha butsu. Laha a ku nga ri nkarhi wo tlanga, a ti ri eku vuyeni hakunene. Eka Gongoro na Bra Moss a ku ri "Perfect Match" vanhu lava a va ba u twa no "Phuu! Phuu!"

A ku herile nkarhi wo leha va ha ri eku lweni, Gongoro a lwela vutomi bya yena, kasi Bra Mos a ri entirhweni, loko a nga tirhi ntirho lowu a nga nyikiwa wona, gulu a ri ta tshama eka medula oblangata. Se dyambu a ri ya eku peleni loko Ntombi a vuya. U fikile a titlonya hi ntlangu lowu a wu ri ku humeeleni. U phendlile vanhu ku kuma xindhawana xo vona hi xona. Loko a ku kelu! O vona Gongoro a wiseriwile ehansi, Bra Moss a ri phezulu. Hiloko Ntombi a tlhava mukhosi a tsutsumela ku ya lamula. Hi nkarhi walowo Bra Moss a koka xibamu a lava ku balesa. Ntombi a tlula a wela ehanhla ka Gongoro na Bra Moss. Xibamu xi baleka, gulu ri tlurhuka ri tsema rhama ra ximatsatsa lexi a xi ri karhi xi hundza hi laha nyimpi a yi lweriwa kona. Ximatsatsa lexiya xi tsutsumile xi ri karhi xi ba nkalanga xi nga twi leswi nga humelesa xi hlangene nhloko. Metro Police yo ta yi lo ri laa! Yi longolokile yi ri karhi yi ba tisayirini. Vanhu loko va swi vonisa sweswo vo tala va ri vona.

Maphorisa ya tekile Gongoro na Bra Moss va ya pfalela. Va tekile Ntsoaki ximatsatsa lexiya va xi yisa exibedhlele. Ntombi yena va fambile na maphorisa ku ya tekisa xitatomende. Hi xitatomende lexi swi endlile leswaku va Sfozando, Tsitso, Zoo, Stringendo ni xikwadi hinkwaxo xi khomiwa. Vovo na yena a nga ponanga, u kumile a ri voko ra le ndzeni ka bangi leri pfuneke swigevenga ku phangha.

Ku phangiwa ka bangi hi swigevenga a swi languteka swi olovile swinene, na ku khomiwa ka swona a ku olovile hikuva a ku hlongorisa nanga hi swibamu. Siku ra khoto ri fikile, ku tengiwa. Swihundla swa ku xavisiwa no ngungumerisiwa ka swidzidziharisi swi humerile ehandle. Mimovha leyi a yi phangiwa ni ku tekeriwa vinyi va yona a ku ri vafana lava a va ri ku wu endleni. Mavayivayi lawa Mahuwelele (Tsitso) a rilela wona a ku ri exinyamini xa mugodi wa jele. Rifuwo leri a ri navela no ri rilela ri halakile tanihi mati loko nghilazi yi fayekile. Swi hundzukile nkungwa hi siku ra mumu.

Sfozando a vurile leswaku loko wo joyina sindikheti, a ka ha ri na ku tlhelela endzhaku. Hambu ka fiwa, hambu ka vabyiwa, hambu ka hisa a ku yiwa kona. Munhu u bejile hi ngati na nyuku. Mahuwelele a vona misava yi pfuleka, goji ri n'wi mita. A tisola a vuyelela a ri ku chaveleriweni hi malume wa yena a ku "Tigers don't cry" a yi ta va mihloti ya ngwenya yi nga ta helela evoyeni.

Hi siku ra khoto yo hetelela a ku pfumaleka na vuphelo bya marha. Vanhu a va tele ku ta vona swigevenga leswi va karhateke no va hlupha malembe na malembe, va tlhela va twa swigwevo leswi nga ta namarhetiwa makatleni ya swigevenga leswi. Majisitarata u vulavurile hi ku nonoka leswaku rito rin'wana ni rin'wana ri dzika, ri n'welela eka swigevenga ni le ka vahlaleri.

KAVANYISA KA 17

Betsa For Life na Savheya va yisile ntirho lowu mfumo a wu va thorile wona. A va hola, va dya hi wona ntirho lowu. A va tikarhata hi matimba ku lemukisa vanhu hi ta vuvabyi bya Aids ni xivungwana xa Hiv. A va khutaza vanhu ku tisirhelela eka swa masangu. Ku va dyondzisa ku tikhoma, ku va ni murhandziwa un'we hi nkarhi.

Va tele vanhu lava a va ha ri emunyameni hi mhaka leyi. Ku vulavula hi swa masangu a ku ri nhlambha leyikulu, lero a va nga lavi nchumu xikhale a xa ha va khomile. Timhaka ta Aids na Hiv vo tala a va swi teka ku ri fenya. Siku na siku vanhu a va mbumburheka onge va lo yayarheliwa hi "Doom" kumbe "Fast Kill", kambe a va ehleketa leswaku lava faka vo ka va nga tlharihanga.

Van'wana a va ehleketa leswaku vuvabyi lebyi byi khoma vanhu va le madorobeni ntsena, vona va hlayisekile laha va nga kona. Mhaka hi leswaku wa tshemba a wu tshembi, vanhu va le ku feni naswona loko ku vutisiwa leswaku va dlawe hi yini nhlamulo u ta twa ku nyumoniya. Loko wo kala u twa sweswo tiva leswaku i Aids. Vutomi byo laha i tiko, laha ndza nghena swi dlayisile vo tala. Hi nkarhi wa makhisimusi loko magayisa ya vuyile hi le majoni, van'wana a va lo gaa! Emubedweni wa xibedhlele. Ndzi vula Magezi wa takwe Rhingosi na munghana wakwe Mupetakan'we a va lo gaa! Emibedweni ya xibedhlele xa Fela leyo. Loko u kala u amukeriwa exibedhlele lexi a wu namba u swi tiva leswaku a ku nga ha vuyiwi. Xibedhlele lexi a ku ri phasipoto yo ya emasirheni.

Ngungi wa Tinyonga Valoyi u vonaklile exibedhlele xa Fela leyo ku ya kambe no khutaza vanghana va yena Magezi wa takwe Rhingosi, Makala tindleve na Mupetakan'we lava a ko va phulaniphulani. Majaha lamambirhi a va khomiwile hi mukhuhlwani wa ximumu. Hambu va va tlhandlekela mikumba ni majasi onge a vo va nyanyisela gwembe ra xirhami. Tinhloko ta vona hambileswi a ti byewuriwile ti kala ni nsisi ti va tikala-kopo a ti dzudzeka mapa ku komba leswaku a ti muhliwile.

Swinengana a swi ondzile, swi khanyana swi tlhela swi chopana ku sala matsolo ya bumburile onge i tinhloko ta swihlanginyana. A va tshama va cinamise meno ku komba ku twa ku vava. Loko va hundzukela hala a va tipfatlanya, na loko va hundzukela hala tlhelo lerin'wana a va tivavisa. Meno ya vona a ya dzedzemela, loko va lava mati a va vulavula onge i swihlangi va ku hi lava nyati! Futhi a wu ta va twela vusiwana vanhu lava u tlhela u tityela kuri a wu nga ha vuyi u ta va pfluxela. A wu ta vona swi antswa kuri loko Xikwembu a xo va teka a va ta wisa, kambe vona a hi twi loko a va ta langha kumbe ku hlawula sweswo.

Savheya na Betsa For Life vona a va lo njara, va ha tiyile, va ha tsutsuma hi ya vona milenge. Ngungi wa Tinyonga Valoyi a swi n'wi vava njhani ku vona vanhu lava a va ri vanghana va ri eku feni. Mathikithi a va xavile ya singili, laha a va kongomile kona a va nga ha ta tlhela va vuya. Loko wo vona munhu a nyenya apula, kumbe ximanga xi ku

nyenya wo swi twa leswaku nsimbhi yi chayile. Loko madokodela yo ku nyika disichachi wa ha vabya va swi vona ku ri a wu nge he lunghi, se a va nge tlangisi tipilisi leti kumbe a ti ta ponisa van'wana.

Siku rin'wana loko Ngungi wa Tinyonga Valoyi a ta ku pfluxeleni ka Magezi wa takwe Rhingosi na munghana Mupetakan'we u kumile ku songiwile emibedweni ya vona ku nga ri na munhu. Swigulani leswin'wana swi lo n'wi swondzolota kunene swi jika na yena hi mahlo swi nga vuli nchumu. A swi khomisiwile tingana hi leswi nga humelela eka vavabyikulobye. U tile a ta lamuleriwa hi Savheya, loyi a ri ku savheyeni ka swigulani swa AIDS na HIV leswi a swi tikomba kuri swi ta sisimuka loko swo landzelela thiritimente. Betsa For Life wa "Love Life" a a ta hanya nkarhi wo leha hikuva a nga tsan'wi milawu ni swiletelo swa ta AIDS na Hiv, loko Mupetakan'we For Death a file. Hungu ra ku hundza ka Mupetakan'we For Death na munghana wa yena Magezi wa takwe Rhingosi ri chavile ri tsutsumile na muti hinkwawo wa ka xitlhangu xikhulu. Siku ra nkosi, ri nga ra ku lahla van'waninginingi lava a ku pfumala na vuphelo bya marha. Muti hinkwawo wa ka Xitlhangu Xikhulu, Mafelatiko, Tekamabutsu, Mupfumelani na Julayi a va khitikanile. Vaongori, madokodela, tisivhiki, tiforamu na va n'wa-topolitiki a va tile hi xitalo.

Swivulavuri a swo siyerisana hi marito, ku ya hi vutivi lebyi a va ri na byona, va vula leswaku loko vanhu va tiomisa tinhloko, tinhamu na timbilu, swirho swi to phatluka kunene. Loko khanda li nga juli, muzimba wu ta badala a ku vula ka maphutukezi. "Vamakwerhu, a hi tshikeni ku tiarisa hambu hi ri karhi hi swi vona. Futhi a hi tshikeni ku tixisa RHIVILO RA DLAYA "Speed kills." A hi tshikeni ku tixisa AIDS ya Dlaya "Aids kills". A ku ri Betsa For Life Mavuyanikwihi loyi a dlayiseta hungu ra yena."

Ku herile tinhweti timbirhi, Mupetakan'we na Magezi wa takwe Rhingosi va fambile ni ta vona. "Umhlaba u ya hlaba" ku vula ka mazulu, hakunene misava a yi engetile yi dya van'wana kambe a yi noni. Loko tindleve ti nga tirhi ku ta fiwa "As long as life goes on" eka lava yingisaka. Mhaka leyi a yi twisiseki hikuva hambu loko tidyondzo ti ri karhi ti dyondzisiwa eka mavonakule, swiyanimoya ni le ka maphephahungu u ta kuma vanhvana ni majaha va ha ya hala ni hala, ehenhla ni le hansi va nga tshamiseki.

Moya wu bile, mpfula yi nile, ntumbuluko wu ya emahlweni. Van'wana va ku leswi humeleke i makhukhuri, van'wana va ku i ntungu, van'wana va ku i nkarhi a wu lo vekiwa ivi wu fika. Van'wana va ku i ndzelekano a wu vekiwile siku a ri lo fika. Mina ndzi ri a ku na noyi wa laha ko va magandlati. Loko gandlati ro ku kuma exikarhi ka lwandle ivi wena u nga korhameli ro rhwala ri ya fumba.

KAVANYISA KA 18

Majisitarata a khomile xo tika hi siku ro hetelela, ri nga ra ku tshovela leswi vanhu va swi byaleke loko ri xile. Vanhu va pfuka nimixo va ya eku tirheni va tirhela vana va vona wena u ta hi ku teka hi ku olova. Munhu u ya enambyeni a ya rhiya tihlampfi a ti veka exigabeni, wena u ta u ta njovela exigabeni? Moya wolowo a wu ri exifundzheni xa Rhobani East a wu karhata vanhu ngopfu, a vo va hava matimba a va ta titekela nawu va wu ka peka emakatleni ya vona.

Maphorisa a ya languteka ya nga ri eku tirheni hikuva namuntlha a wu twa va ku ku tshoviwile la mundzuku ku tshoviwile le kambe swigevenga swi nga khomiwi. Leswi u nga ta swi twa ntsena u to twa kuri ku na vaehleketeriwa eka vukhamba ni vugevenga lebyi. Swi to helela kwalaho mundzuku leyi hinkwayo. Tidokete ta xaviwa ti nyamalala ti dlaya ni vutlhala, timhaka va tshama hi tona. Ku na ndhuma ya leswaku maphorisa lawa ya dya na swigevenga leswi, mhaka ku ri hi leswi mfumu wu nga va holeriki swo nyawula.

Swigevenga i tihosi eka leri tiko. Swi ambala kahle, swi dya kahle, swi famba hi timovha ta manyuunyu ni mavayivayi. Phorisa na majistarata ta va losa hi ku fela ku hola mali hi le tlhelo. Xana i ncini xi nga ta famba loko munhu loyi a fanele ku ku lamulela a ku dlayisa?

Loko mhaka ya va Sfozando, Stringendo, Keke, Zoo, Tsitso, Bra Moss, Stero, Gongoro na Nonos a yi nga humesiwanga hi maphephahungu ya sonto ya va Sunday Times, City Press na Sunday Sun i nge mhaka leyi yi nga kumekanga. Ku sandziwa swi kandzeriwa hi mavonakule.

Ku khomiwa ka ntlawa lowu wa ti“Mongolo” a ku ri ku humelela kukulu emhakeni ya vukhamba ni vugevenga. Hi masiku vanhu a va sola maphorisa ku va va nga tirhi nchumu, kambe namuntlha a va tirhile ntirho wo khenseka wu tlhela wu duneka. Vakhale va te ‘ndzilo wa makhamba a wu orhiwi’. Leyi i mhaka leyi tiyeke hikuva vanhu va ta swi vonisa ku yini ku ri loyi i khamba loyi u nene. Loko mi kumeka hinkwerhu ko rhwariwa hi ya hisa.

Tanihilaha ndzi hlamuseleke ha kona leswaku ekhoto a ku pfumeleka ni vuphelo bya marha, vahlaleri a va miyerile va ku hwii! Ku twala swigingi swa ku ba ka mbilu ni ku hefemula. Vanhu a va lava ku twa swigwevo leswi nga ta rhwexiwa xikwadi lexi mina ndzi nafu, a ndza ha lavi ku twa nchumu handle ka ku gweviwa ka vafana lava kumbe vurhongo a byi ta phaha. Ku hlevetela Tswiritswiri.

“Loko ndzi kambisisile milandzu ya tinhenha leti nga laha mahlweni ka mina, ndzi boheka ku nyika swigwevo leswi loko tinhenha leti ti vuya ti nga ta kuma leswaku Xifundzha lexi xa Rhobani East se i dyidoroba. Tiko ra ka hina ri karhele hi minkitsikitsi, madyolonga ni ku chavisana. Dyondzo leyi ndzi lavaka ku yi nyika laha yi ta endla

leswaku hambi wi thumba cheleni u ta chava no wu rhwalela. Loko u wu rhwalela u ta va u wu rhwalelela ku vutisa nwinyi wa yona loyi a yi lahleke.” Ku hlamusela majistarata Cukumetani.

U ta ku loko u famba u hlangana na vhengele leri n’winyi wa rona a nga rivala ku pfala u famba u n’wi lava leswaku a ta ri pfala. Ndzi lava leswaku munhu un’wana ni un’wana a famba ni nhlekarhi ni vusiku va nga chavisiwi hi nchumu. Swigwevo leswi ku ta va hungu exikarhi ka rixaka ra leswaku a hi nge tiyiseri vanhu vo ka va nga endlanga laha xifundzheni xa ka hina. Loko ndzi nyika xigwevo ndzi ya hi leswi nga endlwi ni vuriwa. Ndza tshemba vinyi va swigwevo leswi va ta amukela masagwadi hi ndlela yo khensa. Ndzi nga se nyika swigwevo ndzi rhandza ku nyika vabohiwa nkarhi wo vula kumbe ku kombela va nga se gweviwa.” Ku yisa majistarata Cukumetani.

A ku twala maphepha ku khwaxakhwaxa, kun’we ni tikhamera vukhotlakhotla, moya wu thurile ku ku zweee!

“Wena Sfozando, yimisa voko ra wena ra xinene u hlambanya u ku hosi ndzi pfune ndzi vulavula ntiyiso, naswona ntiyiso ntsena.” Ku kongomisa majistarata Cukumetani.

Sfozando a endla tani hi laha a nga lerisiwa swona.

“Hosi ndzi pfune ndzi vulavula ntiyiso naswona ntiyiso ntsena.” I Sfozando yaloye.

“Xana ku na leswi u lavaka ku swi vula leswi nga ku hungutelaka xigwevo xa wena ke?” ku vutisa majistarata Cukumetani a tigidlile. Sfozando a ehleketa leswaku kumbe loko o kombela swilo swo tala kumbe swi nga n’wi ponisa ekhwirini ra ngwenya. A tsundzuka timhaka ta Yonasi wa le Bibeleni lowo pona endzeni ka khwiri ra hlampfi. A ba xikhongelo lexi a nga tshama a xi twa xi biwa hi vakokwa va yena Nwa-Rhangani, Nwa-Mahungu, Nwa-Buraweni na Nwa-Mkhiyi.

Vakhegulu lava mune a ku ri vatswari va vatata wa Tsitso, Bra Moss, sfozando na Keke. Vakhegulu lava a va tshama va ri eswikhongelweni va ri karhi va khongelela ku rhula etikweni kun’we ni ntshamiseko emindyangwini ya vona. A va tikarhatela ku tshinya vana ni vatukulu va vona kambe vona a va ri va ntshi-ndleve.

“Hlamusela hi ku kongoma leswi u lavaka leswaku huvo yi swi tekela enhlokweni loko yi nga si ku gweva, kambe u tsundzuka leswaku ka ha ri na rendzo ro leha emahlweni ka hina.” Ku engetela majistarata Cukumetani.

“Ndzi na nsati na vana vambirhi. Ndzi na manana na kokwana lava hlayisiwaka hi mina. Hi mina ndzi hakelaka rhente ya yindlu leyi hi tshamaka eka yona. Ndzi hlayisa na n’wana sesi (a kombetela Tsisto) loyi ndzi tshamaka na yena. Loko ndzi nga gweviwa endzhaku ko voniwa nandzu vanhu lava ndzi va vuleke va ta fa hi ndlala. Loko swi endlaka loko ndzo gweviwa ndzi kombela ku gweveriwa ehandle. Futhi loko a swi endleka nawu a wu to ndzi komba hi rintirho wu ndzi tshika.” I Sfozando loyi as andlala xikombelo xa yena emahlweni ka majistarata Cukumetani.

A hubenyi a ku pfumala na munhu wo khohlola, va rindzele majistarata ku ta na xigwevo. Vakhegulu lava vuriweke laha henhla a va khomanile hi mavoko va ri karhi va

endla xikhongelo xa mbilu kambe lexi a va tshemba leswaku xi ta fika laha a xi fanele xi fika kona. Mahlo ya vanhu a ya languta swikhegudyana leswi va languta swigevenga leswiyani, va tlhela va languta majistarata. Moya wa laha hubyeni a wu tika hakunene. Siku ra ku tshovela mavele ni mfava a ri fikile.

“Xikombelo xa wena ndza xi twa, kambe a wu fanele u anakanyile leswi u swi vuleke eku sunguleni u nga si tinghenisa ka vugevenga byo tani. U halatile ngati, u vutlile vumundzuku bya vanhu vo tala. U xilungwa esokisini ra vutomi bya vanhu. U vuyelerile ku onha timfanelo ta vanhu kun’we ni ta wena. U tlurile nawu wa tiko lowu vulaka leswaku vanhu va ta tshama no hanya hi ku rhula. Ntikelo wa nandzu wa wena wu fambelana na malembe ya vutomi bya wena kambirhi ekhotsweni. ‘Two life sentence without an option of a fine’ leswi u nga na makume mune wa malembe. Maphorisa n’wi tekeni mi famba na yena.” I majistarata Cukumetani.

Ku na twa xigwevo xa ntlakula va xurhe Sfozando u namba a wela ehansi a titivala. Ku vile nkemakema ku laviwa mati yo n’wi chela leswaku a xalamuka, swi kumeka leswaku timpopi a ti gwitsirile a ti nga humesi mati. Un’wana a khomile 2 litre ya Sprite u nyiketile maphorisa leswaku yi nga khomela mati. Hakunene va n’wi kunupurile swambalo, va n’wi chela nhloko hi namuneti leyi kutani a phaphama ku twa ku nandziha ka namuneti hiloko a ku “Ndzi kombela na mabantsi ya kona” se a a rivale leswaku u le kwihl.

Sfozando a khomiwile hi ndlala ku tlula mpimo, hikuva hi mpfuka va salana endzhaku na maphorisa a va nga byi nantswi vurhonmgo naswona a va nga dyi byi rhelela. Sfozando u tekiwile a rhelela ni maphorisa a ya cina kwasakwa ehokweni ya tintlhari.

“Tsitso, Tsitso!, ku landzela wena, xana ku na leswi u lavaka ku swi vula kumbe ku swi kombela emahlweni ka huvo hi nga se humesa xigwevo ke?” I majistarata Cukumetani a yisa ntirho wa yena emahlweni.

“Mina ndzi dlawela ku orha ndzilo wa makhamba, kambe na mina ndzi ri xikhambana. Ndza swi tiva leswaku n’wana wa nyoka i nyoka. Ndzi yengiwle hi mavayivayi ya timovha leti malume a va ti khandziya, swambalo swo durha swo vitana ni vutomi bya le henhla byo koka mahlo. Ndzi joyinile sindikheti leyi ndzi ri karhi ndzi suka emakaya ndzi nga tivi kuri ku humelela yini? Loko ndzi ngenile ni ku joyina, a ku nga ha ri na ku huma, kumbe ku tlhelela endzhaku ehandle ka loko ndzi lava ku huma hi bokisi. Loko huvo yi teka xiboho hi xigwevo xa mina, ndzi kombela yi tekela enhlokweni leswaku mina a ndzo va ncila wo landzelela; naswona a ndzi tirha hi swiletelo ni swileriso leswi a swi nga tluleki.

Le kaya ematiko xikaya ndzi siyile manana lava nga na mpingu wa ku hlayisa tindzisana ta mina ta mune. Manana yena i munhu wo ka a nga pfuki swinene kambe u boheka ku pfukela emakhixini a ya tirhela mathicara, vaongori kumbe maphorisa. Vanhu lava a vo n’wi holela nchumu ehansi ka tinhlamba leti a ti kumaka loko a kombela ku tlakuseriwa

muholo sweswi ndzi pfuleka mahlo ku vona nxungeto lowu mina na ntlawa wa mina hi wu tiseke laha tikweni, vakhale va te ri 'kuwa ra le thyakeni u dyisiwa hi n'wana' na mina ndzi n'wana wa n'wina majistarata, ndzi tshinyeni mi ri karhi mi tsetsa." Ku lehisa Tsitso o hahama.

"Munhu un'wana ni un'wana u tshovela leswi a swi byaleke, na wena u ta tshovela leswi u swi byaleke. Ku hava mihlolo yi nga ta humelela loko munhu a byala zambala ku mila mangwa? Ku mila sweswi u byaleke swona. Va ri nkhave wo sungula a wu vavi ku vava wa vumbirhi na wa vunharhu. Hi ku ku twela no twa xirilo xa wena ndzi ta ku xupulanyana hi malembe ya khume u ri ekhotsweni, u ta cambutiwa tilanjisi ta mune hi n'hweti. Loko wo tikhoma kahle no hunguteriwa xigwevo swi nga endleka." I majistarata a gimeta xigwevo.

Vovo na Ntombi va katsiwile eka swigevenga hikuva va tekiwile tanihi loko va pfunetile swigevenga ku humelerisa swikongomelo swa vona. Swigevenga leswin'wana swi nyikiwile xigwevo xa khume ra malembe hi xin'we. Hi masiku loko nkarhi wo kuma tilanjisi wu fika a va vitaniwa va nghena exindlwanini va biwa. Muhlayeri a a ri kona loyi a hlayela tilanjisi loko ti helerile. A wo twa ku thwaaa! Ivi muhlayeri a ku eee! A engeta a ku thwaaa! Ivi muhlayeri a ku tweee! Tilanjisi ti kondza ti hela.

"Mhaka leyi yi ndzi dya vusiku ni nhlekarhi. Swilo leswi hi vonaka onge hi swona swi hundzuka swa hava, swa xitori. Xana i hunguva kumbe ndzilo wa mavivi ke? Swilo leswi hinkwaswo a hi nchumu ko va magandlati. Swi vumbela wanchumu lowu wu kokaka mahlo, wu navetisa ni ku thembisa ku humelela kambe emakumu mfumo wa kona wa wa." Ku ehleketa Tsitso.

KAVANYISA KA 19

Mufundhisi Ndleleni wa kereke ya Heaven Come To Earth u le nhlengeletan'wini ya vutlhanu yo hetelela no pfala lembe. Eka yena a yi ri nhlengelatano yo lelana na swirho swa xifundzha xa Sub Sahara tani hi mutshama xitulu. Swi tele ngopfu leswi nga endliwa hi matiko lawa ya veke ni vuxirho hi malembe ya khume lamahundzeke.

Mindzavisiso yo hambana-hambana yi endliwile hi mayelana na mavabyi ya Ibola, Malaria, AIDS, Fukuzani/mbeva, Swindomundomu na Mukhuhlwani wa swinyenyani. Ku na magoza ni matsambu lawa ya nga tekiwa ku hunguta leswi vuriweke laha henhla. Ku humelela eka tindzima tin'wana swi vile kona kambe loko ku pfaleka haha a ku pfuleka halahaya. Vuvabyi bya malaria byi lawulekile ku tlula mpimu, hambu byi ri vuvabyi ni ntungu wa Ibola a swi kotekile ku wu veka ehansi ka ndzawulo kambe lebya AIDs onge vo byi pfurhetela.

Mintungu yo tala leyi kona ku na leya ntumbuluko leyi tikombaka hi ku yi nga teki nkarhi wo leha yi nga hundzanga. Kambe tsundzukani kuri ku na mintungu leyi kunguhatiweke kahle yi ri ya nkarhi wo leha. Leyi hi yona leyi na namuntlha yi nga lawulekiki naswona na murhi wo yi tshungula wu nga kumekiki. Leswi tilaborethari ta xintu ta ha tekeriwaka ehansi laha misaveni vanhu va ha to mbumburheka. Vanhu va kota ku hoxa van'wana hi xifula, xi tlhavuli phela hi vona, totolototo ko fana ni kwala. Dokodela Van Wyk wa matirhisele ya tikhemikhala a a boxile vugevenga lebyi nga endliwa hi mfumo wa xihlawuhlawu ku hunguta nhlayo ya vantima. Xivutiso i ku xana ku endliwile yini ku sukela hi 1994 loko mfumo wa xidimokiratiki wu vile kona ke? Xana ku lo khondliwa mavoko ku tshikiwa basikirhi emurhelelweni ke? Loko ku nga endliwanga nchumu i mbumburheka.

Lomu migangwini, lomu mabyalweni, lomu tinamunetini na lomu masangwini ka ha fiwa

Na sweswi. Vanhu va oma makhwiri, va lala swinengana hi migayo leyi hi yi dyaka. Munhu o tlula kunene a ku choto a wela ehansi a nga vabyanga hi mabyalwa na tinamuneti leti nwiwaka. Lava vabyaka hi mavabyi yo yelana ni swa masangu va tele, va pfimba milenge, va oma swisuti loko va famba vo nghunyuta kunene.

“Nyimpi hi yi lwile va ka hina. Futhi ndzi mi hluvulela xihuku n'wina va Ngwerema, Mwakapuki, Lesufe, Mohapi, Madlati, Toivo na Dlakadla (a vula hi ku va qhavula hi xandla a tlhela a va khumbarheta hi katla-xifuva ra xinene). Nyimpi leyi hi yi lweke a hi yona hi nga vulaka ku ri hi yi hlurile ya ku tisa ntshamiseko exifundheni xa hina xa Sub Sahara. Nyimpi yi ya emahlweni hi lwisana na leswi nga nxungeto evuton'wini bya hina. Tanihi nyandza yin'we hi ta yi hlula nyimpi leyi. Vakhale va ri ntirho wu chava mavoko. Loko hi etlela laha vatala ni vakokwa wa hina va nga etlela kona, lava nga ta sala va ta

yimisa ribye ra xitsundzuxo va ku laha ku etlele mani wa ka swimani. Hina hi ta fa kambe mitirho ya hina yi nga ka yi nga fi.

Vafundhisi dyondzisani hi matimba etikerekeni ta n'wina hi ta rirhandzu ra Xikwembu ni xikongomelo xa xona ku va xi endlile munhu. Munhu u fanele ku tirha dyambu ri nga si pela, a ha ri na matimba. Mathicara a ya dyondzise rixaka ri toko ta leswaku ku nga tshikiwi na ribye na rin'we ri nga vumbuluxiwanga. Vaongori ni madokodela a va tirhi hi matimba ku veka swilo ehansi ka vulawuri.

Loko a ri mina wa ka Ndleleni ndzi mi nghanisile endleleni, ntsena n'wina mi nga humi eka ndlela leyi hi yi fambeke swin'we. Loko malembe lama ndzi nga ma tirha hi ku tikarhata ndzi tirhela matiko ya Sub Sahara a ndzi lo tirhela Xikwembu a ndzi ta vulavula ndzi lo nchaa ndzi ku ndzi ta nghena ematilweni. Leswi hi swi tirheke i swiave swa mitirho leyi swiyimo swa hina a swi lava leswaku hi yi tirha. Hi nga tisoleni va ka hina hi ku ehleketa hi yi tirha. Hi nga tisoleni va ka hina hi ku ehleketa leswaku ku tikarhata ka hina i ka hava. Matimu ya ta va ni ndzhawu evuton'wini bya hina. A ku nga siyiwi vangwa hi vukanakani bya leswaku a va kalanga va yi vona kumbe ku yi twa mitirho ya hina.

Minkova yi kongomile swintsunga ni milambu yi kongoma tintshava, lawa i mafambelo ua ntumbuluko. Loko a ri mina wa ka Ndleleni majoko ni swikomumu ndzi swi gimeta kwala.” Ku vulavula mufundhisi Ndleleni hi ku heta bulu ra yena, (vanhu va yima va ba mandla nkarhi wo leha) leswi a ku ri ku pfumelelana na yena eka leswi tirhiweke ni leswa ha lavaka ku tirhiwa.

KAVANYISA KA 20

Bulumuxa u humile ejele hi vukungundzwani ni matirhele yo biha. Tsitso u humile ejele hi vugevenga ni vukhamba. Betsa For Life na Savheya a va ha ya emahlweni ni mitirho ya vona yo hlawuleka. Mufundhisi Ndleleni u tlherile eka ntirho wa yena wo chumayela ekerekeni. Tihosi ta matiko ya Sub Sahara ya tlherile emakaya ku ya tirha.

Bulumuxa u hlanganile na va ololoxi va mahanyele ya vanhu ekhotsweni, loko Tsitso a dyondzisiwile rito ra Xikwembu a kondza a hundzuka muzalwana. Sfozando se a khalabyile a famba hi ku nonohweriwa. Hlana ni longo ra yena a swi khotsekile onge i sayini ra xivutiso. Mitirho leyi a nyikiwa yona a yi tika swinene, kasi swakudya swona a va va swaya. Bra Moss, Stringendo, Pepe, Vovo, Ntombhi, Stero na Gongoro na vona va ntshuxiwile, a va fanela va ya tirhela rixaka tin'hwetit ta ntsevu leyi va tsemeriweke tona hi parula.

Doroba a ri hundzukile. Vana vantsongo a va famba hi michini ya timovha, se no tshama van'wana a va tshama emadorobeni na valungu. Vanhu lava a va hundzeriwile, a va nga dyondzanga xikolo ku ringana naswona malembe yo tholeka a va hundzile eka wona. A ku lo sala ku tisola.

Hi sonto wa vumbirhi wa ku hela ka n'hwetit ya mudyaxihi, Bra Moss, Stringendo, Pepe, Vovo, Stero, Ntombhi na vanghana a va yimile esirheni ra Sfozando loyi a feleke ejele hi ku tisunga hi nkumba. A swi tweki loko hakunene a lo tisunga kumbe a lo sungiwa. Hakunene mufana wa ka tshika misava hi malwandla a tshiki misava hi malwandla a tshikile vutomi hi nyimpi. Mufana loyi a yi ri 'Nkuzi ka yi hlehli, yi hlehla nge manqeva.' Swa kanakanisa kuri hakunene a lo tisunga naa? Lena a tshamela ku gwabana na vabohiwa van'wana.

Milandzu leyi Sfozando a nga yi endla ejele yi lavile ku ringana na leyi a yi endleke ehandle. Ntlawa wa ti mongolo na wu rila 'Boss' ya wona hi timbilu to vava no tshoveka. Endzhaku ka rito hi mufundhisi Ndleleni ku vile na rito hi vanghana ni maxaka laha Tsitso ndzi vula Mahuwelele a nga suka a yima a khomiwile hi gome ku tlurisa.

“Va ka hina, ndzi vula vakhandli va nhlonge hinkwenu lava mi swi koteke ku fika laha mi suka ekule ni le kusuhi. Namuntlha hi weriwile hi papa ra ntima laha ka Hlungwani. Va ka Cawuke loko va etlela va ri vambirhi, loko va pfuka va pfuka va ri vanharhu, kasi hina va ka Hlungwani loko hi etlela hi ri vambirhi ku pfuka un'we loyi un'wana a nga ha ri kona. Rifu ra malume ri ndzi vavisile ngopfu hikuva ri na swivutiso leswi swa ha lavaka maphorisa ku swi hlamula. Tivani kuri munhu a hi huku mi nga ta tsema nkolo mi chela epotweni swi helela kwalaho. Loyi mi ta n'wi kampfunya wa ha va bya nyongwa. Mitirho yi ta helela vo tala loko mi hi tekela ehansi. Mi n'wi dlayele yini hikuva a nga yivanga nchumu xa n'wina. Na loko a yivile nawu wu tirhile ntirho wa wona hikuva wu

n'wi khomile. Ndza tshembisa ndzi yimile emahlweni ka sirha leri leswaku lava khumbekeke va ta riha, marha Tsitso a vulavula mihloti yi karhi yi xiririka.

Vukosi a byi herile bya laha misaveni naswona va ri vuhosi a byi peli nambu. Dyambu a ri perile eka Sfozando loyi hinkwaswo leswi a a swi endla a swi endla hi nkani ni nkwikwirimba. Mali ya mina na ya Sfozando maphorisa a va yi kumanga, hi yona leyi Tsitso a tibyerile ku pfula bindzu ra le nawini hi yona. Gandlati ra vutomi a ri n'wi rhwele a ya wela le.

Bulumuxa u le mugodini wa Platinum eRustenburg a ri karhi a tirha emarhumbyini ya misava. Vundhuna byo xava a byi herile. Xiyimo lexi a xava xona a xi nyamalarile se a ku lo sala Bulumuxa. Malembe ya khulukile, malembe ya phenceni ya fika. Valungu va sula minyuku ya lava nga tikarhatela ku tirha, vo fana na Savheya na Betsa for life.

Xinkhubyana xo lelana na lava a va huma phenceni xi vile kona. Tsitso, Ntombi, Gongoro, Vovo, Bra Moss, Pepe, Nonos, Keke na Stringendo a va rhambiwile hi Betsa For Life na Savheya ku ta dya tinyama ni ku nwa mabyalwa ku cinywa.

“Va ka hina a hi dyeni ntshovelo wa leswi hi swi tirheke hi ku tshembeka. Leswi hi swi tirheke hi ntiyiso a hi nga tumbeli na loko hi swi dya. Ku hava loyi a nga ta hi bela huwa kumbe ku hi vutisa. Varikwerhu hi n'wina mi hi endleke vanhu loko ha ha tirha, naloko hi ya eku wiseni hi yisa leswi mimoya ya hina yi phyuphyile. Va ka hina a hi basiseni mahanyeke ya hina hi famba hi ndlela yo vonakala. A hi tshikeni vugevenga, vukungundzwani ni vunyokahansi hikuva swi ni hakelo. Vukosi bya van'wana va vanghana va hina byi dzudzekile, a ku nga ri nchumu 'A ko va Magandlati'.” ku belela Savheya xipikiri xo hetelela xa khofini.

Tibuku leti tirhisiweke

Vutlhari bya Vatsonga, 1978, Henri Philippe Junod – Sasavona Publishers & Booksellers

Tsonga Idioms (A descriptive study), 1980, H.W.E Ntsan'wisi – Sasavona Publishers & Booksellers

Ndzi rhete kwihl?, 2013, TP Magaisa

Mihloti ya tingana, 2013, TP Magaisa

I ta tshanga rin'we, 2014, TP Magaisa

Ta mikosi ta rilana, 2015, TP Magaisa

A xi nuheti, 2018, TP Magaisa